KINCSESTÁR

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
KIS KÖNYVTÁRA

92. SZ.

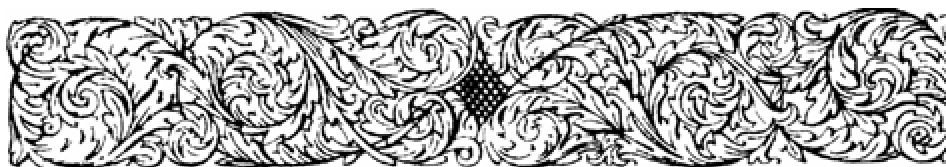
PSYCHOANALYSIS

IRTA

NYIRŐ GYULA

MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
BUDAPEST

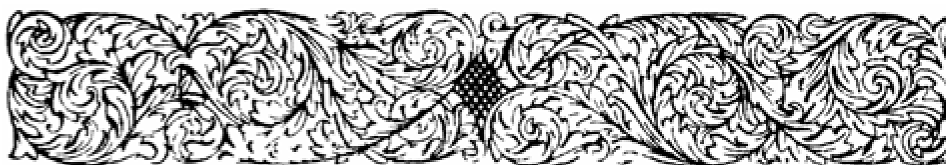
K I N C S E S T Á R

PSYCHOANALYSIS

ÍRTA
NYÍRŐ GYULA DR.
áll. elme- és ideggyógyintézeti főorvos,
egyetemi magántanár

BUDAPEST, 1931
KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

ELŐSZÓ

A tudomány világában éppenúgy, mint a művészetek történelmében nagy eltévelyedések vagy még nem ismert igazságok bátor felfedései okozzák a forradalmat, s e forradalom rendszerint rövid időn belül elsepri, ami haszontalan és megtisztítja a salaktól, ami érték. A Freud-féle tanítás: a psychoanalysis, forradalmat okozott. A lélekelemzés tanai ellen irányuló kíméletlen harcok, valamint a hívők rajongó hódolata egyaránt gyanút kelthettek abban az irányban, hogy eltévelyedéssel vagy merész, új igazságokkal állunk szemben. Ma, midőn a forradalom kezdeti izgalmai, indulatokból táplálkozó túlzásai legalább is nagy mértékben enyhültek, tárgyilagosabban szemlélve a dolgokat el kell ismernünk, hogy a lélektannak ez az új iránya nagy tévedéseket, de nagy igazságokat is tartalmaz.

Minden forradalom elégedetlenségből származik és valamely irány csődjének szükségszerű következménye. A „freudizmus” születésének idejében, a XIX-ik század vége felé a tudományos kutatások és törekvések szinte megvetéssel mellőzték mindenben a szubjektív tényezőket Az anyag és az anyagban megnyilvánuló fizikai és kémiai erőjelenségek egyoldalú szemlélése mellett a szubjektum erősen háttérbe szorult. De minthogy a lelki jelenségek keletkezését, lefolyását, törvényszerűségét objektív erők felvételével kellően magyarázni nem lehetett, az ember a saját lelkét illetően továbbra is a legnagyobb bizonytalanságban maradt. A panmateriálizmus hosszú ideig akadályozta a szellemi tudományok fejlődését, sőt a lelki betegségek megértését, gyógyítását is károsan befolyásolta. Ezek után természetes, hogy a panmaterializmus okozta elégedetlenség felszabadítóként üdvözölte azt az irányzatot, amely ismét a lelkiek felé merészelte terelni az emberiség érdeklődését.

A psychoanalysis alapját több, mint harmincöt esztendővel ezelőtt Breuer és Freud vetették meg egy hysteriás nőbeteg lelkiéletének tanulmányozásával kapcsolatosan. A hysterias beteg kóros lelki tüneteinek megfigyelése és sajátos úton-módon való feltárása Freudot a psychologiai ismeretek gyökeres megvizsgálására és új törvényszerűségek megvilágítására, a psychologia egy új irányának kialakítására késztette. E

harmincöt esztendő alatt, bár a lélektan és az orvostudomány a lélekelemzés sok tanítását elismerte, a freudizmus teljes győzelmet aratni nem tudott. A nem-psychoanalytikus orvosnak – miként e sorok írójának is – szinte lehetetlen a psychoanalysis hatalmas irodalmát áttekinteni, mert a lélekelemzés tanai még nincsenek a psychoanalytikusok által is szentesített rendszerbe foglalva. A psychoanalysist részletesen ismertető, azt teljesen átfogó, összefoglaló munkát nem ismerünk. Ilyen munka nincs, mert eleinte Freud nem akarta, hogy legyen. Véleménye szerint a korai rendszeralkotás legalább is olyan mértékben veszélyes, mint amennyire hasznos: a rendszer megkötöttséget, elfogultságot okoz, és az eleve elfogult tudomány az új tapasztalatokkal szemben gyakran érzéketlen. A psychoanalysis tanainak rendszeres összefoglalása ma még nehezebb, mint régen lett volna, mert a lélekelemzés különböző irányokra, különböző iskolákra bomlott. A Freud-féle tanokat Freud sok tehetséges híve: Stekel, Jung, Adler, Rank cserbenhagyták. Az eltávolodott hívek részben új iskolát alapítottak és a lelki élet törvényeit, bár Freud tanainak fölhasználásával, de más és más szemszögből igyekeznek megmagyarázni.

E kis tanulmány keretében a psychoanalysis minden irányzatát ismertetni lehetetlenség. Ezért az alábbiakban többnyire csak azokról a tanokról fogok szólani, amelyek Freud-tól származnak és legfeljebb csak utalni fogok Stekel, Jung, Adler és Rank megállapításaira, kiknek tanai a psychoanalysistől tulajdonképen elválaszt-hatatlanok.

Kritikai megjegyzésekkel az olvasó csak elvétve fog találkozni, mivel egy fejlődésben lévő lélektani irányzatot ismertetek, mellyel a tudományos lélektan és orvosi psychologia még nem számolt és nem is számolhatott le.

I. MI A PSYCHOANALYSIS?

Mit értünk psychoanalysis alatt? A psychoanalysis vezető mesterei nem felelnek erre a kérdésre. Véleményük szerint a lélekelemzés még nem tekinthető zárt rendszernek, hanem gyűjti a tapasztalatokat és mindig kész, hogy tapasztalatai alapján tanait tökéletesítse vagy változtassa. És valóban még a freudi alapfogalmak is többféleképpen értelmezhetők, nem is említve, hogy egyes fogalmak még csak fejlődőben, mások eltűnőben vannak. A vérbeli psychoanalytikusok sehol sem határozzák meg pontosan

a psychoanalysis lényegét, illetve, ha ilyen törekvések a lélekelemző iskolák egyes hívei részéről történtek is, a vezetők e fogalmi meghatározásokat sohasem szentesítették. A psychoanalysis eddig ismeretes meghatározásai nagyobbrészt a tanok bírálóitól származnak.

A lélekelemzés megalapítója, mint az általánosan ismeretes, Freud Zsigmond wieni egyetemi tanár volt. Két és fél évtizeden keresztül e tanokat egyedül ő képviselte, miért is a psychoanalysist más néven freudizmusnak nevezték el.

Freud első munkatársa, Breuer, 1893-ban egy hysteriában szenvedő leányt gyógyított. Lelkiismeretes megfigyelés segítségével a beteg zavart beszédéből és viselkedéséből azt a gyanút merítette, hogy a hysterias zavart állapotokban gyakrabban ismételt szavak valamely, a beteg gondolatvilágát nagyon érdeklő, összefüggő lelki tartalom töredékei. A beteget hypnosisba ejtve, valóban sikerült is felderítenie ezeket az összefüggő lelki tartalmakat, melyek régi kellemetlen élmények emlékei voltak. Ez a tapasztalat bizonyította, hogy a betegségi tünetek és az indulatokban gazdag emlékek között kapcsolat van. A gyógyítás folyamán kiderült, hogy ezeknek az emlékeknek felelevenítése által, a betegséget gyógyítani vagy legalább is tüneteit enyhíteni lehet.

Freud kutatásaiban Breuernek tapasztalatai alapján indult el. Lelki betegeket gyógykezelve, bennük a lelki betegségek kórokozóit, az érzelmileg hangsúlyozott kellemetlen élmények nyomait kereste. Minthogy azonban a hypnosis egyfelől a tudatállapot megváltozását okozza, miáltal a hypnosisban megnyilvánuló lelki jelenségek bizonyos mesterséges színezetet nyernek, másfelől a hypnosis nehézkes és alkalmazása sok embernél nem sikerül, Freud más eljárás után nézett. A Freud által kezdeményezett vizsgálati módszer: a szabad, ötletszerű gondolkodás. A lélekelemző orvos a nyugalomba, kényelembe helyezett beteget felszólítja, hogy mondja el gondolatait minden tartózkodás nélkül, úgy, ahogy azok egymásután eszébe jutnak, ne igyekezzék semmilyen gondolatmenetet követni, ne bírálja önmagát, hogy vajjon helyes vagy helytelen, amit mond. Semmit sem szabad elhallgatnia, mindent közölnie kell, még ha gondolata saját magára lealázó, vizsgáló orvosára vagy valaki másra nézve sértő volna is. Tehát tartózkodás, minden hátsó gondolat nélkül kell átengednie magát gondolatainak, egymás-után következő eszméinek, ötleteinek.

Freud véleménye szerint e szabad, ötletszerű gondolkodás az elalvás előtti, a kifáradás okozta lelki elernyedés idejében fennálló gondolkodáshoz hasonlít. Ebben a lelki félhomályban gondolataink logikus kapcsolatai megszűnnek és a logikus gondolkodást vezető célképzetek helyett vágyak és ösztönök irányítják a felelevenedő képzeteket, bebocsátva közülök a tudatba azokat is, melyek a logikus gondolkodás folyamát különben zavarták volna. Az ilyen módon felelevenedő képzeteket használja fel azután a psychoanalytikus orvos a rejtett lelki kapcsolatok kikutatására. Minthogy a lélekelemzés szerint álmainkat is tudatalatti erők determinálják, a szabad, ötletszerű társítás kiindulópontjaként nem egyszer használják fel a vizsgálandó beteg álmait is.

Amint látjuk tehát, a gyógyító törekvés egy új kutatási, vizsgálati módszernek adta alapját, s a vizsgálati módszer segítségével nyert tapasztalatokból Freud és iskolája a psychologiának új irányát építette fel. Ezek szerint a psychoanalysis három célt tűzött ki. Először: sajátos módszerrel, melytől nevét is nyerte, felfedni igyekszik a léleknek más vizsgálati eljárásokkal eddig hozzáférhetetlen, ismeretlen, rejtett sajátosságait. Másodszor: a lélekelemzés útján megismert lelki törvények és kapcsolatok leírásával új lélektani irány alapját kívánja megvetni. Harmadszor: tapasztalatait a lelki gyógyítás céljaira akarja fölhasználni.

A lélekelemzést a lélektan egyik irányának kell tartanunk, amely kezdetben a tudattalan lelkiélet titkainak földerítésén fáradozott, hovatovább azonban az egész lelki élet területére kiterjesztette kutatását. Sajátos eljárásával a lelki élet egy addig csak sejtett részét tette a tudomány számára hozzáférhetővé. A psychoanalysis az emberi lelket biológiai megnyilvánulásként értelmezi, tehát természettudományos alapozottságú psychologia, mely a lelki betegségek tüneteinek megértése szempontjából az orvostudomány részére részleteiben értékest is nyújtott. Sok esetben sikerült a lélekelemzésnek világosságot derítenie valamely lelki betegség tünete és valamely lelki tartalom közötti szigorú kapcsolatra. Freud álom-elmélete a serdüléses elmezavarban, schizophreniában szenvedő lelki betegek tüneteinek értelmezését segítette elő, ha magát a freudi értelmezést nem is fogadhatjuk el. A gyermek és a primitív népek lelkének a lélekelemzés útján való megismerése következtében láttuk meg a hysteria lényegét. Az idegbetegségeknek különböző alakjait vizsgálva, kapcsolatot

talált az ideges lelki zavarok és az ösztönélet között; bizonyította, hogy minden ember lelkének mélyében, bár önmaga nem tud róla, ott élnek meghúzódva, elrejtetten az ősi, amint mondják: állati ösztönök, melyek a társadalom törvényeinek és a kultúrának legnagyobb ellenségei. Sokszor téved túlzásba a lélekelemzés, mikor a nemi ösztön mindenütt-jelenvalóságát és szinte egyeduralmát hangoztatja. De minden túlzás ellenére is gondolkodásra kell késztessen tételük: „legmagasabb lelki működéseink sem változtatnak azon a tényen, hogy az ember mégis csak állat, miért is lelki megnyilvánulásait önmagukban nem, hanem mint valóságos állati ösztönök nyilvánulásait érthetjük meg”. Ám ezzel szemben a természettudományosan gondolkodó orvos a legtöbb esetben nem teheti magáévá a psychoanalysis tanításait a tanok egyoldalúsága, túlzott általánosítása és a be nem bizonyított hypothesisek nagy tömege miatt. És mégis a psychoanalysis megtermékenyítette a Freud és hívői által „hivatalos”-nak csúfolt psychiátriát is, melynek a lélekelemző iskolák tanításai, különösen Bleuler, Jung és Kretschmer tetterős átdolgozása folytán, szerves alkotó részeivé lettek.

Mint már említettem, a psychoanalysis a személyiség legcentrálisabb problémájával foglalkozik, a tudat talán lelki eseményekkel, az utolsó évtizedben azonban mindinkább az „Én” lélektanára fordít nagyobb gondot, minek következtében más psychologiai irányzatokkal is összeköttetésbe került, különösképen Jung útján a karakterologiával. De megszűnni látszik régi merev elzárkózottsága és kutatásait Schilder kezdeményezésére a kísérleti psychologia és agypathologia nézőpontjaival is kiegészíteni óhajtja.

A lélekelemzés nem elégszik meg a lelki események egyszerű leírásával. Az analysis szó a psychoanalysisben is ugyanazt jelenti, mint a kémiában: elemi részekre bontani a lelki folyamatokat és megállapitani ezeknek keletkezését, történetét az ösztönök és a személyiség fejlődésével való viszonyuk szempontjából. A kémikus a testet nem azáltal jellemzi, hogy egyes tulajdonságait felsorolja, hanem megmagyarázza, hogy milyen elemekből áll és az elemek atomsúlya milyen viszonyban van egymással. A lélekelemzés is az egyes lelki történéseket nem egyszerű leírással igyekszik jellemezni, hanem az alapot tevő elemi lelki események minőségének egymáshoz, az ösztönökhöz és a személyiséghez való viszonyának

megállapításával. Mindebből nyilvánvaló, hogy a puszta leírás helyett a dinamikus, energetikus és oki, causalis nézőpontokat követi. Nevezhetnők fejlődés-psychologiának is, mert a lelki ontogenesist causalis lélektani kutatás tárgyává teszi.

A psychoanalysis kezdetben csak az „ideges” lelki tünetek sajátosságának megállapítására, mibenlétének tisztázására törekedett. Később azonban úgy tapasztalta, hogy az egészséges és a beteg lélek működése között nem annyira minőségi, hanem inkább fokozati különbség van. Ma már psychoanalytikai kutatások tárgyát a legösszetettebb lelki megnyilvánulások; tudatos gondolatok, kívánságok, vágyak, indulatok, álmok, ideges tünetek, valamint ezeknek keletkezési módjai adják. Felhasznál a lélekelemzés minden egyéni s a tömeglélek termelte kollektiv adatot is: naplókat, költeményeket, művészi alkotásokat, a mythologiát, a vallás, a jog, a szocializmus fejlődésének történeti adatait, stb.; az analytikus vizsgálatok leggyakoribb anyaga az egyes emberek individuális lelki élete, amelyből elsősorban is azok az általános érvényű törvények érdeklik, amelyek minden emberre alkalmazhatók, de egyúttal szolgálatot tesz a karakterologiának is, rnert a lényeges megkülönböztető vonásokat is felfedi. A tömegpsychologiai adatok felhasználásával és elemzésével a vallástudománynak, történelemnek, szociológiának, jogtudománynak nyújthat segítséget. A mondák és mythosok tanulmányozásával derítette fel a vérfertőzési és kasztrációs komplexusoknak a tudatalatti lelkiéletben való nagy jelentőségét és azzal a megállapításával, hogy az általános emberi ösztönök minden ember tudattalanában közös megnyilvánulási formával bírnak és mindenütt jelenvaló tartalmúak, hatást gyakorolt a társadalomtudomány és neveléstudomány fejlődésére. A művészet psychologiája is sokat köszönhet Freudnak.

A psychoanalysis, mint vizsgáló módszer, különösen a Jung-féle asszociációs vizsgálat kidolgozása által a psychiátriát egy új és értékes diagnosztikai eljáráshoz juttatta. Az analytikus vizsgáló módszer az anyaggyűjtés célját szolgálja.

A psychoanalysisnek, mint gyógymódnak legfontosabb célja a tudat alatt rejtőző indulatok eleven erejének olyan módon való levezetése, hogy ezáltal az ösztönöket nemesebb célok érdekében használtassa fel. A lélekelemzés tanai szerint ugyanis a művelődés eredményei, a társadalmi fejlődés nem

egyéb, mint a valósághoz való alkalmazkodás győzelme az ösztönök szabad lefolyása, a korlátlan kedvkielégítés felett.

II. A TUDATTALAN

A régebbi lélektani iskolák életünknek csak tudatos eseményeit tekintették lelkieknek és azt gondolták, hogy az ember minden más megnyilvánulását a fiziológia vagy a pathologia hivatott megmagyarázni. Ma már a legtöbb lelki élettel foglalkozó tudomány elismeri a tudattalan lelki folyamatok létezését, melyeknek föltételezése nélkül a lélek történésének oki összefüggéseit megérteni nem lehet.

A tudat alatt nem csak fizikai és kémiai folyamatok játszódnak le, hanem lelkiek is. Sokszor szeretnénk visszaemlékezni egy névre és nem tudjuk tudatunkba idézni, ellenben órák, esetleg napok múlva ötletszerűen, hirtelenül eszünkbe jut az elfelejtett név, holott egészen mással foglalkoztunk és még csak hasonlóra sem gondoltunk. Tehát a tudattól távol ment végbe valamely kiválasztó folyamat, ott, ahol azt hihetnők, hogy nincsenek logikai, ítélő műveletek, hanem csak a tartalmak ötletszerű, önkénytelen feléledései. De a tudattalan néha még összetettebb lelki működésre is képes és nehéz értelmi munkát végez. Egyik kiváló belgyógyászunk, saját bevallása szerint, ilyen módon fedezte fel egy gyógyszer ismeretlen hatását és új alkalmazási lehetőségét.

Az álomban, tehát nem éber tudatállapotban, végzett értelmi munka teljesítéséről több hiteles értesülésünk van. Ötleteink, beszélgetés közben egyik pillanatról a másikra született találó, talpraesett tréfáink is rendszerint hirtelenül és készen lépnek tudatunkba és nem is tekintjük őket valamely tudatos gondolatsor végső eredményeként. Ezekhez hasonló az a lelki történés is, amit költői ihletnek szoktunk nevelni. Mindezek megerősítik azt a feltevést is, hogy az alantas tudat, tágabb értelemben véve, gondolkodik is. De régóta ismeretes, hogy közérzéseink, érzelmeink, indulataink is a tudattalanból hatnak tudatos eseményeinkre. Gyakran észlelhetjük hangulatunk hirtelen megváltozását, anélkül, hogy tudatos folyamatainkban a változás okát megtalálnók.

Mindezek már a lélekelemzés ideje előtt is ismeretes dolgok voltak. A tudattalan lelki folyamatok felvételével a psychoanalysis nem teremtett újat.

Ám el kell ismernünk, hogy felhívta a lélektannal foglalkozók figyelmét a tudattalan lelki események fontosságára és a tudattalan törvényeinek kutatásával, sok ismeretlen lelki kapcsolatra derített világosságot. A tréfáknak, téves cselekvéseknek, ügyetlenségeknek, baleseteknek, elszólásoknak, felejtéseknek analysálása által tudtuk meg, hogy tudattalan, elfojtott vágyaink akadályoznak meg bennünket egy levél megírásában vagy ha már megírtuk, mint tudattalan vágyaink bábjai nem tesszük postára. Ha irodakulcsunk helyett lakáskulcsunkat visszük magunkkal, annak a vágyunknak adtunk véletlenül kífejezést, hogy jobban szeretnénk otthon pihenni, mint hivatalunkban dolgozni. A cselédlányok véletlen tányértörése, alkalmazottaink baklövései, melyekkel minket megkárosítanak, a tudattalan irigység jelei lehetnek. Baleseteinket bűnhődés utáni vágyakozásunk okozhatja. A tudattalannak tudatos lelki életünkre, gondolkodásunkra való determináló hatását Jung a maga sajátos asszociációs kísérletivel is bizonyította.

A psychoanalytikus iskola a Freud és a Jung által feltalált új vizsgálati eljárások segítségével a neurotikus betegeknél a kórokozó kellemetlen élmények után kutatott. Freud vizsgálatai közben tapasztalta, hogy a különösen kellemetlen, a betegre sokszor lealázó emlékek felidézése többnyire akadályokba ütközik, nehezen sikerül. Ezt a jelenséget „ellenállás”nak nevezte el. Véleménye szerint azok az erők, melyek az ellenállás alakjában gátolják az emlékek felelevenedését, egyúttal az élmény elfelejtésének okozói is voltak, a kellemetlen lelki történés emlékét kiszorították a tudatból, „elfojtották”. További megfigyeléseivel kapcsolatosan kétségtelenül bizonyítottnak látta, hogy az elfojtott erők rendszerint olyan lelki képződmények, ösztönös törekvések, óhajok, vágyak, stb., amelyek éles ellentétben állottak a beteg más, tudatos vágyaival, erkölcsi, esztétikai felfogásával. Az ilyen vágyaknak többnyire már születésük alkalmával, rövid benső harc után, távozniok kellett a tudatból, még pedig az összes hozzájuk kapcsolódó képzetekkel, emlékekkel együtt. Az elfelejtésnek ez a módja az „elfojtás”. Az elfojtás mechanizmusát a lélek egyik védőberendezésének tekinthetjük, mert nélküle – akár elismeri a tudat az említett és erkölcsiségünkkel összeférhetetlen vágyakat, akár fölveszi a harcot és küzd ellenük – legféltettebb kincsét, nyugalmát áldozza, fel.

Az ellenállás és elfojtás törvényeinek megismerése volt a psychoanalysis első jelentős eredménye. Ezeknek segítségével alkotta meg Freud a tudatról és tudattalanról, majd később a személyiség szerkezetéről való új felfogását.

A psychoanalysis a lelket bonyolult készüléknek tekinti, amelyben a tudat szerepe egy érzékszervhez hasonlítható. A tudatnak, mint felfogó érzékszervnek két felülete különböztethető meg. Az egyik, a külső, a külvilág felé fordul és a külvilágból származó ingerek észrevevését szolgálja. A másik, a belső, az „én” felé néz és az „én”-ben lezajló lelki eseményeket fogja fel. Az „én”-ben lefolyó lelki események közül némelyek változatlanul lesznek tudatosakká, mások azonban egyáltalában nem, vagy csak álöltözetben, cenzúrálva léphetnek a tudat színterére.

Azok a lelki események, amelyeket általában közönségesen tudattalanoknak szoktunk nevezni, minőség és dinamikai érték szerint nagyon különböznek egymástól. Emlékképeink nagy része tudattalan. Hiszen egyidőben természetesen nem lehetnek jelen mind a tudatban. Sokkal több emlékképünk van, mint amennyit napi életünkben fel szoktunk használni. A fel nem használt élmények között vannak olyanok, amelyeket nem nevezhetünk tudattalanoknak, mert halványan ugyan, de mégis tudatosak. Elfelejtett emlékeink nem pusztulnak el. Hypnosisban pl. olyan dolgokra tudunk visszaemlékezni, melyeknek átéléséről éber állapotban halvány sejtelmünk sem volt. Sokszor tapasztalhatjuk, hogy az öreg emberek régi gyermekkori élményeiket mesélgetik el, melyekről pedig hosszú évtizedek folytán, joggal hihették volna, hogy teljesen elfelejtették. A lélekelemzés állítólag olyan emlékeket képes a tudattalanból kiemelni, amelyeket még az „infantilis amnesia” korában, az első két-három gyermekévben szerezhettünk. (Igaz, hogy ezeket az emlékeket, az objektív kritikusok is inkább erőszakos „ki-bemagyarázások”-nak tartják, mintsem hű emlékképeknek.) Klinikai tapasztalatokból tudjuk azonban, hogy az agy súlyos, roncsoló betegségei sem pusztítják el föltétlenül képzetkincseinket, csupán a felelevenítést nehezítik meg. A hűdéses elmezavar, a paralysis eseteiben látjuk, hogy a butaság malarias gyógyítás hatására eltűnik és a beteg újból értelmes lesz, anélkül, hogy tanulnia kellene. Elfelejtett élményeink a lelki dinamika szempontjából gyakran közömbösek, máskor azonban hatással lehetnek tudatos lelki eseményeinkre. Breuer és Freud különösen az érzelmileg hangsúlyozott emlékeknek a hysterias tünetek

keletkezésében tulajdonítanak szinte kórokozó szerepet. Jung után komplexusoknak nvezzük azokat az érzelmileg hangsúlyozott emlékcsoportokat, melyek a tudatból kiszorulva hatásukat a tudatos folyamatokra nem veszítették el.

Az ideges betegségek tüneteinek, valamint az álmoknak tanulmányozása által jutott Freud a belátásra, hogy a tudattalan lelki tartalmak egymástól sok tekintetben különböznek. Ezért tehát a tudattalan lelki eseményeket két nagy csoportba osztotta: „tudatelőttesekre” és „tudattalanokra”. Azok a lelki tartalmak, amelyek időnkint minden „ellenállás” nélkül tudatosakká lehetnek, alkotják a tudatelőttes csoportot. Az igazi tudattalanok csak az ellenállás legyőzése után, többnyire csak analytikus beavatkozás folytán léphetnek a tudatba. Freud felfogása szerint a tudattalan tehát egy erős dinamikus folyamatot, lelki ellenhatást, elfojtást tételez fel. Más szavakkal kifejezve: a tudattalan egyenlő az elfojtottal.

Az elfojtás eredményeképen bizonyos vágyak és törekvések nem érvényesülhetnek, megfelelő kielégülést nem érhetnek el, sőt tudatosakká sem válhatnak. Gyakran megesik, hogy tudatos vágyainkat sem engedjük érvényesülni. Ilyenkor nem elfojtásról, csak lemondásról beszélünk. Elfojtott vágyaknak azokat neveztük, melyek a tudatossá válás lehetőségéből is ki vannak zárva, illetve a psychoanalytikusok állítása szerint, csak nehéz analytikus munka segítségével idézhetők fel újból a tudatba.

Érdemesnek találom megemlíteni, bár a tény bővebb tárgyalást érdemelne, hogy Adler és Rank elégedetlenek a ‚tudattalan’ és az ‚elfojtás’ fogalmával és Freud e tanaira nem sok gondot fordítanak. Stekel szerint, ami valóban tudattalan, ami tehát úgy el van fojtva, hogy a tudatba sem kerülhet, az nem is fejthet ki semmiféle hatást, az a lélek számára elveszett. Ami azonban a Freud-féle elfojtottak közül tudatossá válhat, az Stekel szerint nem volt sohasem tudattalan, hanem az egyén nem akar róla tudni, annullálja. Ehhez a felfogáshoz az utóbbi években Freud is közeledett, midőn merev tanainak enyhítése céljából a „Verneinung” fogalmát alkotta meg.

A tudatelőttes és a tudattalan tartalma és működési módja is különböznek egymástól. A tudatelőttes birtokát teszi mind az a kincsünk, amit mi

közönségesen a mi tudásunknak szoktunk nevezni. Az előtudatban ugyanazok a törvények érvényesek, mint a tudatban.

Freud szellemes hasonlata szerint, miként a fa törzsében évgyűrűk vannak, a lélek különböző fejlődési állapotai is rétegekként helyeződnek egymás fölé. A lélek tudattalan rétege az ősi, archaikus réteg. Itt él a mi egész gyermekségünk. Ide van bebörtönözve annak a kornak minden élménye, amelyet Freud után az „infantilis amnesia” korának szokás nevezni. Itt vannak az első gyermekkor és ifjúság elfojtott ösztönös törekvései, titkos vágyai és az ezekkel kapcsolatos képzetkomplexusok, amelyek az évek hosszú során át sem vesztették el hatóképességüket és alkalomadtán a tudatos „én” összhangját a legkülönbözőbb módon befolyásolva, nem egyszer megzavarva súlyos betegségi tüneteket is okozhatnak. Ezek az elfojtott ösztönök nem tétlenek, csupán alkalomra várnak, hogy a „cenzúrát”, az értelem és erkölcs korlátait áttörve érvényesüljenek. A felnőtt és egészséges ember tudattalanában vannak elfojtva az összes primitív, mondhatni állati ösztönök és pedig változatlanul abban az alakban, amelyben elfojtásra ítélte őket a művelődéshez, a társadalmi élethez való alkalmazkodás. Más szavakkal: tudattalan énünkben él az a gyermek, aki voltunk, összes erkölcs-nélküli, ösztönös vágyaival, félelmeivel, vonzalmaival egyetemben.

A tudattalan tartalmának legnagyobb része tehát ösztönös törekvéseknek és indulattal telített élményeknek csapadéka és pedig túlnyomóan olyan, mely a fejlődés folyamán tudatos személyiségünk által elviselhetetlennek bizonyult. Ezek közül is a legjelentősebbek és a legnagyobb dinamikai erejűek a szexuális élettel kapcsolatos élményeink. Freudék tanítása szerint, amiről később még bővebben is lesz szó, nemi életünk különböző fejlődési fokainak nyomai a tudattalanban élnek s minthogy a nemi ösztön fejlődése a különböző embereknél szinte teljesen azonos, természetesen a tudattalanunk is sok tekintetben hasonló és azonos törvények hatása alatt áll. Mindaddig, amíg a lélek egészséges, az elfojtott ösztönök a maguk valódi mivoltukban tudatossá nem lehetnek és megfelelő, de tudattalan mozgásokban sem nyilvánulhatnak meg, vegetatív működéseinkre azonban jelentős hatással lehetnek. A pirulás Freud szerint tudattalan szexuális megkívánásnak vagy felajánlkozásnak a jele.

Az elfojtásnak a tudattalannal való szoros kapcsolatát Freud idegbetegségek tanulmányozása által derítette fel. Analytikus megfigyeléseinek további folyamán azonban arra a belátásra jutott, hogy a tudattalan – nem tekintve az „elfojtottat” – még a személyiség egy részét is magában foglalja és nemcsak az erkölcsileg megvetett ösztönös törekvések börtöne, de részben lelkismeretünk lakóhelye is. Bűnösség-érzésünk sokszor tudattalan és a tudattalanból hajt bennünket kiengesztelő áldozattételre, esetleg az említett ügyetlenségek, tévedések, balesetek által. Ezért mondja tehát a lélekelemzés, hogy mi nemcsak sokkal erkölcstelenebbek vagyunk, mint azt magunkról hinnők, de sokkal erkölcsösebbek, mint amilyeneknek magunkat tudjuk.

A tudattalan egyik fontos sajátsága, hogy a benne rejtőző lelki tartalmak éber állapotban egészséges embernél tudatossá nem lehetnek. De a tudattalan mégis mindig érvényesülni akar és szüntelenül küldi a maga híreit, „sarjadékait” az előtudatba. Minthogy a psychoanalysis a tudatos lemondás és az elfojtás között különbséget tesz, egy új dinamikai tényező fölvételére kényszerül. E föltevés szerint a léleknek van egy tudattalanul működő fóruma, mely vágyainkat, ösztönös törekvéseinket az erkölcs, a szépérzék szerint mérlegeli és csak az esetben engedi be a tudatba, ha ezek követeiményeinek megfelelnek. Ezt a fórumot nevezik „cenzúrá”nak. Cenzúra alatt olyan lelki működést értünk, mely magasabb erkölcsi személyiségünknek áll szolgálatában és feladata, hogy távol tartson a tudattól minden belső eredetű izgalmat, mely az „én”-t a valóságtól, a reális élettől elfordíthatná.

A cenzúra a tudat és a tudatelőttes határán őrködik. Addig, míg a cenzúra éber, a tudattalannak „sarjadékai” legfeljebb csak az előtudatba juthatnak el. A figyelem éberségének csökkenésével a cenzúra biztonsága is gyengül és az említett tudattalan sarjadékok álöltözetben a tudat színterére léphetnek, de lényegük szerint a tudat által nem ismerhetők fel. Ezek az álöltözetű tudattalanból származó lelki tartalmak teszik a lélekelemzés alapanyagát. A freudi tanok bírálói ezért mondják, hogy a psychoanalytikus módszernél a ki- és bemagyarázásoknak igen nagy szerepe van.

Az elmondottakból arra lehetne következtetni, hogy a tudat és tudattalan állandó harcban állanak egymással. Ez sok tekintetben igaz, de megeshetik, hogy egy tudatos célszerű cselekvést teljesen hasonló irányú tudattalan

törekvések támogatnak. Tudatos cselekvéseinknek rendszerint több indító rugója van. Ezek közül többnyire az erkölcsileg legértékesebb kerül a tudatba, pedig gyakran a legalacsonyabb, megvetett ösztönök az igazi, hatalmas hajtóerők. A jótékonykodást többnyire nem a részvét és szánalom érzelme fűti leghevesebben, hanem a feltűnnivágyás vagy önzés, mely kielégülést nyer azáltal, hogy valami jót tettünk. Nem a jóért tesszük a jót, de azért, hogy érdemeket szerezzünk önmagunknak magasabb erkölcsi személyisége előtt. Ha a tudattalan hajtóerő a tudatos törekvések irányával megegyezik, tevékenységünk energiáját nagymértékben fokozza. Ilyenkor szoktuk mondani, hogy minden erőnket, egész önmagunkat célunk szolgálatába állítottuk, teljes odaadással tevékenykedünk. Természetesen a tudatos és tudattalan törekvések összhangja sohasem lehet tökéletes.

Az alantas tudat munkamódja bizonyos körülmények között figyelhető csak meg és pedig rendszerint olyankor, ha a lélek működése egy ősibb rétegben játszódik le, pl. az álomban, egyes ideg- és elmebetegségekben. Legfontosabb ezek közül az álom, a via regia. Az alantas tudat képzetkomplexusai, amelyek az említett ösztönös vágyakkal együtt egységet alkotnak, a gyermek, a primitiv, a vad ember képzeteire emlékeztetnek. Tulajdonképen nem is képzetek, hanem képek ezek. Mint az álomban is láthatjuk, a „tudattalan” tárgyképzetekben, képekben gondolkodik, ezzel szemben a tudat és az előtudat elsősorban szóképzetekkel dolgozik. A tudattalanban nincs ellenmondás, a „nem” szócska ismeretlen, nincs kétkedés, hiányzik az idő kategóriája, a jelen és a múlt egymás mellett, egy vonalban vannak. A régebben és újabban elfojtott, egymással esetleg megegyező vagy egymástól teljesen különböző tartalmak egymás mellett hatnak, egymás mellett működnek, bár céljaik sokszor összhangba sem hozhatók. Csak egyetlen szempontból találhatunk közöttük rendszert: a tudattól legtávolabb azok a tartalmak vannak, melyek a legtöbb és legnagyobb kellemetlenséget okozhatnák. Az alantas tudat munkamódjában a primitív népek lelki világával, tudatos megnyilvánulásaival, gondolkodásával sok megegyező sajátságot találunk, melyek szintén bizonyítják, hogy a tudattalan az emberi lélek igen ősi rétege.

A primitív népek lelki megnyilvánulásaiban és a tudattalan munkamódjában egyaránt feltalálható eltolódásról, sűrítésről,

szimbolizációról, mint általában a tudattalan némely más működéséről az „álom” fejezetében fogunk bővebben szólani.

III. ÁLOMELMÉLET

Az alvás alatt lefolyó lelki események, az álmok, valaha igen nagy hatással voltak világnézeti felfogások kialakulására, történelmi mozzanatok keletkezésére vagy megszüntetésére is. Az álmok örök időktől fogva el nem múlóan foglalkoztatták az emberiség képzeletét. A primitív népek erkölcsi felfogásainak, vallásos nézeteinek kialakulásában az álmok tartalmának is jelentős szerepe volt. Az ókor bölcsei álmokból fejtették meg a jövőt, és az uralkodók, hadvezérek álmainak mérlegelése után alkották meg tanácsadó véleményeiket valamely intézkedés szükségességéről. Történelmi bizonyítékaink vannak, hogy világraszóló, következményeiben messze-ható háborúk indító oka egy-egy uralkodónak vagy államférfinak álma volt. A biblia, különösen az ószövetség teli van az álomfejtések példáival. Ki ne ismerné a bibliából minden idők legnagyobb álomfejtőjének, Józsefnek történetét. Lépten-nyomon tapasztalhatjuk, hogy az álom jósló erejének hite a néplélekben ma is él. Természetesen a művelt, természettudományos gondolkodású ember ma már nem kételkedik abban, hogy az álom csupán saját lelkének alkotása és nem magasabb rendű, földöntúli hatalmak jósló, figyelmeztető megnyilatkozása.

Az orvostudomány művelőinek legnagyobb része az álomban inkább fiziológiai, mint psychology megnyilvánulást lát. Föltevésük szerint az álmot szinte kizárólag azok az ingerek idézik elő, amelyek alvás közben kívül-ről hatnak az álmodóra, vagy amelyek a különböző szervek nem egyforma nyugalma folytán a belső szervekből származó élettani folyamatok következményei.

Freud az álmok tanulmányozásából inkább a népies felfogás felé hajló álomelméletet alapított meg. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy Freud az álmoknak jósló erőt tulajdonít. Ezt nem teszi, ellenben véleménye szerint lehetnek álmaink bármilyen kuszák és összefüggéstelenek, mégis jelentős lelki események, mert kivétel nélkül valamely titkos, vagy kevésbé rejtett vágyunk álombéli teljesítését jelentik. Hiszen ha elfogadjuk Freudnak a tudattalanra vonatkozó elméletét, akkor elhisszük azt is, hogy mindnyájan

álarcot hordozunk és pedig nemcsak az emberekkel való érintkezéseink közben, hanem saját magunk előtt is. Sokszor nem tudjuk, hogy mi történik bennünk, saját magunk előtt is titkolódzunk. Az álomban azonban gyengül a cenzúra és alkalom adódik a titkok megfejtésére. Felébrednek a rejtett vágyak és ha szimbolikus alakban is, de megjelennek álomképeinkben, tudatunk színterén. Ezért mondja Freud: „Mondd el az álmod és megmondom, ki vagy.” A nép már Freud előtt is tudta, hogy vágyaink álmainkban teljesednek, hogy rejtett titkos óhajainkból álmainkban valóság lesz. A legkülönbözőbb nemzetek tréfás közmondásai tanúskodnak ez állítás igazsága mellett. A magyar nép nyelvén élő közmondást: „Éhes disznó makkal álmodik”, mindnyájan ismerjük.

Freud az álmok lélektani lényegét a lélekelemzés módszerével igyekezett megismerni. Felébredés után az emlékezetben megmaradt álomképeket a szabad ötletszerű társítás alapanyagaként, illetve irányítójaként használta föl. Megfigyelése szerint az egyes álomrészletekhez kapcsolódó képzetek és gondolatok a valódi álomtartalommal szoros kapcsolatban állanak és csak ezeknek a képzeteknek segítségével sikerül az álmot, mint összefüggő, értelmes egészet megfejteni.

Ha saját álmainkat tesszük hasonló vizsgálat tárgyáva, az álomrészletekhez kapcsolódó ötleteink sorozatában olyan gondolatok, rejtett indulatok, vágyak feléledését észlelhetjük, amelyek reánk nézve, a mi saját „én”-ünkre vonatkozóan nagyon fontosak. A lélekelemző eljárás folyamán feltűnik, hogy olyan esetekben is, mikor az álmok összefüggéstelenek, zavarosak, teljesen értelmetlenek voltak és bennünket különösebb módon érzelmileg sem foglalkoztattak, az álomrészletekhez kapcsolódó ötletek egymást mégis könnyedén követték, összefüggő, értelmes, logikus gondolatsorrá olvadtak és rendszerint jól megokolt, heves indulathullámzásokat és kedélyizgalmakat okoztak.

Freud véleménye szerint az álom tulajdonképen nem egyéb, mint ezeknek az értelmes, összefüggő gondolatoknak és az ötleteket kísérő indulatoknak szemlélhető képekben való megnyilvánulása, „helyettesítése”. Az álommunka tehát ezeket a később feleleveníthető ötleteket összesűríti, érzékelhető képekbe öltözteti és sok tekintetben, legalábbis látszólag, meghamisítja. Az álom tudatos lelki élmény, az álommunka tudattalan. A lélekelemzés azokat az emlékképeket, amelyeket az álomból éber

állapotunkban is megőriztünk, „nyilvánvaló álomtartalomnak”, azokat, amelyeket elemzés útján ébresztünk fel, tehát a nyilvánvaló álomtartalomhoz kapcsolódó szabad ötleteket, „lappangó álomtartalomnak” nevezi. Az a munka, mely a lappangó álomtartalmat nyilvánvaló álomtartalommá alakítja át, az „álommunka”. Amikor az álmot analysáljuk, az ellenkezőjét tesszük annak, amit az álommunka cselekszik, azaz a nyilvánvaló álomtartalmat lappangó álomtartalommá alakítjuk át. Az álomnak a valódi jelentése a lappangó álomtartalom.

A lappangó álomgondolatoknak a nyilvánvaló álomtartalomhoz való viszonya szerint az álmoknak három csoportja különböztethető meg. Először: érthető és összefüggő álmok, melyek rendszerint nagyon rövidek, figyelmünket lekötni nem tudják, mert sem idegenkedésnek, sem meglepődésnek, csodálkozásnak érzelmét az álmodóban nem keltik. Másodszor: összefüggő, tiszta értelmű, de idegenszerű álmok. Harmadszor: az összefüggéstelenség, zagyvaság, értelmetlenség benyomását keltő álmok.

Rövid, érthető, összefüggő álmokat különösen gyermekek szoktak álmodni. Ezekben a gyermekálmokban többnyire apró, mindennapi, az ébrenlétben valamely okból nem teljesedett vágyak valósulnak meg és pedig mindig olyan vágyak, melyek az álmot megelőző napon ébredtek a gyermek lelkében. Rendszerint azonban csak azok a vágyak jutnak a gyermek álmaiban beteljesüléshez, amelyek az éber tudatállapotban igen élénk indulatokkal, érzelmekkel voltak hangsúlyozva. A felnőtteknél ilyen álmok sokkal ritkábban és csak szokatlan körülmények között fordulnak elő, mint például éhezés, szomjúzás, fájdalmak, betegség, fáradtság esetében. Volt betegem, ki a száj nyálkahártyájának súlyos gyuladása következtében három napon keresztül egy pohár tejen kívül semminemű táplálékot nem vett magához. Nyelési fájdalmai miatt nem tudott enni, a szó szoros értelmében éhezett. Álmában azonban kés és villa nélkül fogaival vad mohósággal tépte egy sonkabokáról a húst. Az ilyen egyszerű vágyteljesítő álmok általában rövid lélekzetűek.

Sokszor megesik, hogy a hosszabb, zűrzavaros álmok lefolyásából is kiemelkednek egyes álomrészletek, amelyek érthetőek, egyszerűek és nyilvánvaló vágyteljesülést tartalmaznak. A legtöbb álom azonban teljesen kusza zavart és idegenszerű, amelyekben, legalább is látszólag nyomát sem észlelhetjük a vágyteljesülésnek. És mégis Freud állítása szerint ezek az

álmok is vágyteljesítők, bennük azonban a vágyat és annak teljesülését az álommunka elferdíti, átalakítja, álarcba öltözteti. A lélekelemzés szerint álomnélküli alvás nincs, még az az ember is álmodik, aki nem tud álmaira visszaemlékezni. Az álmokat azért felejtjük el, mert tudatos „én”-ünknek ártalmára volnának. Az álmok azért zavartak és kuszák, mert nyugalmunk, alvásunk fölött őrködnek. Az elalvás után, ha a cenzúra működése teljesen nem is szűnik meg, ébersége mindenesetre hanyatlik. A cenzúrának ezt az ellankadását tudattalan lelki életünk kihasználni igyekszik és megmozdulnak a mélyben a komplexusok, az elfojtott vágyak, hogy a cenzúra figyelmét kijátszva börtönükből kiszabaduljanak és tudatosakká váljanak. De a cenzúra némileg mégis őrt áll és az eltemetett, összegyéniségünkkel ellentétes, aszociális, amorális és ezért teljesíthetetlen vágyak, vagy beteljesedve vagy csak álöltözetben juthatnak álomképeink közé.

Sok esetben azonban az álommunka magának a vágynak teljesülését is elferdíti. Az álomnak ezen ténykedését nevezzük álomferdítésnek. Az álomferdítést a tudattalannak sajátos működési módjai teszik lehetővé, melyek egyúttal az álmok összefüggéstelenségét, kuszaságát is megmagyarázzák. Az álommunkát legjobban valamely kusza álom elemzésének bemutatásával szemléltethetnők, ha terünk megengedné. Freud iskolája szerint különben is az álmodónak egész életét ismernünk kell, hogy egy álmot megfejthessünk. Egyetlen rövid álomelemezés is rendszerint (**í/é**)veket vesz igénybe, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy az álom értelmezése többféle fokozaton keresztül mélyíthető és talán felesleges is mondanunk, hogy Freudnál és híveinél a legvégső értelmezés mindig szexuális gondolatokhoz vezet.

Az álomferdítésnek egyik gyakori és igen átlátszó módja, mikor az álom az igazi vágy ellentétét érzékelteti: nem azt álmodjuk, ami után vágyódunk, hanem annak éppen ellenkezőjét. Máskor a vágy nem a maga teljességében, hanem csak mintegy célzásszerűen, egy mellékes epizódban nyilvánul meg a többi álomkép között. A kellemetlen, szorongó tartalmú álmokat is többnyire vágyteljesülésként értelmezik. Ezekben az álmokban Freudék szerint igen sokszor olyan vágyak teljesülnek, melyeket legkevésbbé vallunk éber állapotban magunkénak, de melyek teljesülését tudatunk alatt mégis csak folytonosan óhajtjuk. Az álomban jelentkező szorongás, félelem

az álmodó vágya és az „ellenállás közötti súlyos harcnak a jele, mely ellenállás a vágy teljesülését az éber tudatállapotban megakadályozza. A félelem az álmot többnyire félbeszakítja. A kellemetlen tartalmú álmok egy másik része bűnösségérzelemből fakad és az önbüntetés egy fajaként tekinthető.

Az álmok kuszasága, összefüggéstelensége legnagyobb részben a „sűrítés”-ből származik. Freud a sűrítést az álom legfáradságosabb, legnehezebb munkájának tekinti, mert a lélekelemző eljárás tanúsága szerint a legrövidebb lélekzetű álom is a lappangó álomgondolatok hatalmas tömegéből alakul ki, és mégis a nyilvánvaló álomtartalomban a lappangó álomtartalomnak valami úton-módon minden kis részlete is képviselve van. Az álom nyelve épen úgy, mint a tudattalané, a primitív népek gondolatvilágára, kifejezésmódjára emlékeztet. Másképen úgy is mondhatjuk, hogy az álomban a lelki tevékenység egy phylogenetikailag ősibb lelki rétegben folyik le.

Az álomban tehát épenúgy, mint a tudattalanban és a primitív népek lelkében a tartalmukban igen különböző, de közös érzelmek, indulatok hatása alatt álló képzetek egybetömörülnek. Miként az indus a szarvast, a kaktuszt, a hajnalcsillagot egy névvel jelzi, az álom is rendkívül sok gondolati elemet olvaszt össze egyetlen képbe. Úgyszólván alig van az álomnak olyan jelenete mely ne több és látszólag nem a legkülönbözőbb elemekből, élményekből volna összeolvasztva. A sűrítéshez „egy vagy több, minden összetevőben jelenlévő közösség szükséges”. Freud szerint az álom ugyanolyan munkát végez, mint Francis Galton a családi fényképek készítésével: „a különböző elemeket mintegy egymásra fekteti, egyiket a másikkal elfedi, mire a keletkezett összesített képben a közös vonások élesen kiemelkednek, az ellentmondó részletek kölcsönösen elhomályosítják egymást”. Az álombéli sűrítő munkának legjellegzetesebb megnyilvánulása, amikor személyeket, tárgyakat vagy szavakat sűrít egyetlen képbe vagy fogalomba, így sokszor megesik, hogy egyetlen álombéli alakban a legkülönbözőbb személyeket ismerjük fel, egyik pillanatban valamelyik ismerősünknek, másikban közeli hozzátartozónknak, ismét később talán ellenségünknek vonásait fedezve fel ugyanazon egyetlen álomképarcban. Freud azt mondja, hogy ilyenkor az álom nem a „vagy-vagy” kötőszót használja, hanem az „és”-t, tehát az álomban az említett

alakok közül nem az egyikről vagy másikról van szó, hanem bizonyos hasonló értelemben mind a háromról.

A sűrítő tevékenység az álomnak igen kedves munkamódja és ha a lappangó álomgondolatokban nincsenek olyan elemek, melyeknek egybeolvasztása könnyen megtörténhetik, az álom maga gondoskodik ilyenekről, amikor is nagyon távoli, néha csak hangzásbeli rokonság alapján olvaszt össze elemeket, melyek révén az álomképek sokszor az úgynevezett szótréfákra emlékeztetnek, így pl. Freud egyik álmában a paraj megkóstolása a „kostálást” – hogy valami pénzbe kerül – jelentette. A szavak kétértelműségét az álom általában nagy előszeretettel használja fel. A sűrítő munka ismeretével tudjuk megmagyarázni a legbizarrabb álomképeket, amilyenek a primitiv művészetekre emlékeztető és ezekkel bizonyosan közös lelki forrásból származó emberi és állati alakkeverődések (pl. a primitív képzőművészetben a sphynx). Ilyen esetekben biztosra vehetjük, hogy az illető embert, akit álmunkban egy állattal sűrítettünk egybe, valamilyen tulajdonsága folytán az álmodott állattal azonosítottuk is.

Az álomferdítésben a sűrítő munkán kívül a tudattalannak még más munkamódjai is megnyilvánulnak. Ezek közül egyike a legfontosabbaknak az „eltolódás”. Ezen azt a folyamatot értjük, amelyben a lelki erőmegnyilvánulások, lelki intenzitások azokról a lelki tartalmakról, amelyekhez eredetileg tartoztak, áttolódnak olyan lelki tartalmakra, amelyeknek az adott viszonyok között lényeges szerepük különben nem volna. Az eltoló munka eredményeként olyan elemeket hangsúlyoz az álom, amelyek az álom értelme szempontjából jelentéktelenek és ezáltal inkább az értelem palástolására szolgálnak. Az eltolódás a cenzúra figyelmét hivatott kijátszani. A tulajdonképeni lényeges álomgondolat tehát vagy nem kerül be a tudatos álomba, vagy nem eléggé hangsúlyozott és az álombéli érdeklődés teljesen a jelentéktelen álomeseményre terelődik. Az áttolódott hangsúly következtében a lényegtelen elemek érzékletesebbek lesznek, mint a lényegesek. Mi pedig egészen természetesen azt tartjuk álmunkban legfontosabbnak, ami a legélesebb, mi a legszembetűnőbb. És ezzel ellentétben többnyire a leghomályosabb álomélmény adja kezünkbe az álomélmény megfejtésének kulcsát.

Freud szerint amit mi eltolódásnak nevezünk, azt más szóval a lelki értékek átértékelésének is mondhatnók. Az eltolódásoknak a különböző

álmokban igen különböző szerepük van. Vannak álmok, amelyek szinte csak eltolódott képekből állanak. Ezekben tömegszámra hemzsegnek a fedőalakok, azaz az álom szempontjából igen fontos álomkép-emberek helyett teljesen közömbös álomkép-emberek jelennek meg, mint álmunknak túlhangosan reklámozott szereplői. Vannak viszont álmaink, amelyekben alig találunk eltolódást. Általában minél homályosabb, minél összefüggéstelenebb az álom, valószínűen annál több az eltolódás benne. Az eltoló és sűrítő munka egymással a legszorosabb kapcsolatban van, egymás munkáját támogatja, egymást kiegészíti.

Az álombéli eltolódásokat csak az elemző munka segítségével lehet felismerni. Ezen módszer alkalmazásával Freud két sokat vitatott álomproblémáról: az álomkeltő tényezőről és az álmoknak az ébrenléttel, az éber tudattal való összefüggéséről nyert újabb adatokat. Megfigyelései szerint minden álom kivétel nélkül a megelőző nap egy-egy élményéhez kapcsolódik. Ezt a napot nevezi álomnapnak. Néha az álomkeltő élmény az álomban is annyira hangsúlyozott, hogy álomokozó szerepét minden további nélkül egészen természetesnek találjuk. Máskor és gyakrabban álmainkra visszaemlékezve úgy látjuk, hogy az álomban szereplő és az álomnapból származó élményünk jelentéktelen, sőt visszaemlékezni is nehezen tudunk reá. Ilyenkor az a benyomásunk, hogy álmunk csupa érdektelen, közömbös semmiségekkel foglalkozik, miket éber tudatállapotban figyelemre sem méltatunk. Az álom elemzése ennek a feltevésnek ellenkezőjét mutatja ki. Ott is, ahol az álom csupa jelentéktelen elemeket hangsúlyoz, az elemzés megtalálja az igazi izgató hatású és az „én” szempontjából fontos élményt. Az álom eltoló munkája okozza, hogy „a jogosan izgató hatású benyomás helyett a közömbös, a jogosan érdeklő anyag helyett a lényegtelen” kerül az álomtartalom feltűnő elemei közé. A lélekelemzés szerint az álom sohasem foglalkozik olyan dolgokkal, amelyek nem volnának méltóak, hogy éber állapotban is foglalkoztassanak bennünket. Semmiségek, amelyekre nappal ügyet sem vetünk, álmainkat sem zavarják meg.

Az álmok kuszaságának magyarázata a sűrítésen és eltolódáson kívül a tudattalannak még egy sajátos munkamódjában, a szimbolizációban rejlik. Különösen az elemzés alkalmával tűnik fel, hogy az álomgondolatok sokszor nagyon furcsa alakot öltenek, illetve gyakran jelképes módon,

hasonlatszerűen fejeződnek ki, miáltal egészen a költői beszédre emlékeztetnek. A köznapi használatban a szimbólum szónak igen sokféle jelentése van. Általában szimbólumnak szokták nevezni a képes kifejezéseket, hasonlatokat, metaphorákat, allegóriákat, mondhatni minden közvetett ábrázolást, tehát szimbólumról szólanak mindig, ha valamely tárgyat beszéd közben egy más, hozzá hasonló tárggyal, ha egy elvont fogalmat vele rokonságban lévő érzékelhető fogalommal írnak le.

A psychoanalysis a szimbólum fogalmát sokkal szűkebb értelemben használja. Az ‚analytikus szimbólum' értelmében is valamilyen tárgyat egy másik tárggyal írnak le, a leírás azonban egyfelől mindig képszerű és pregnáns, másfelől a tudattalan valamely elfojtott komplexusával szoros viszonyban van. A szimbólum tehát mindig valamely elfojtott ösztönt, vágyat, illetve az ezeket képviselő képzetkomplexusokat fejezi ki. A legtalálóbb szimbólum-meghatározást Ferenczinél olvashatjuk: „Psychoanalytikai értelemben csak olyan dolgokat (képzeteket) tekinthetünk szimbólumoknak, melyek a tudatban logikailag megmagyarázhatatlan és indokolatlan indulati súllyal szerepelnek és amelyekről analytice megállapítható, hogy indulati túlsúlyukat valamely más dologgal (képzettel) való tudattalan azonosításból merítik, melyet az indulat-többlet voltaképen megillet. Nem minden hasonlat szimbólum tehát, hanem csak az, amelynek egyik tagja el van fojtva a tudattalanban A szimbólumokat a velük rokon metaphorától, hasonlattól és más képes ábrázolástól a rejtvényre emlékeztető sajátságai különböztetik meg. A szimbólum érzékletes pót-kifejezés, amely valami rejtettet, elfojtottat helyettesít."

A szimbólumképződés a lélek régi, archaikus rétegének munkamódja, keletkezésénél legnagyobb szerepet az érzelmek, indulatok és ösztönök játsszák. Mint a tudattalan lelki működés megnyilvánulása, az eltolódással és sűrítéssel rokon folyamat és ezekkel keletkezését illetően is szoros kapcsolatban áll. Hiszen minden hasonlat-képzés a sűrítésnek egy faja, de amíg az indulat-áttolódás a hasonlóra meg nem történik és a hasonlat tudatos marad, szimbólumról nem beszélhetünk. A fejletlen gyermek épenúgy, mint a primitív ember, saját lelki és testi folyamatai közül elsősorban is azok iránt érdeklődik, amelyek vágyainak kielégítését szolgálják. Ilyen szemszögből vizsgálja a külvilág tárgyait és eseményeit is,

minek következtében minden külső dolgot és folyamatot, mely ha csak halványan is vágykielégítő szerveire és folyamataira emlékezteti, ezekhez hasonlítja és velük azonosítja. E sűrítésből, azonosításból azonban csak akkor lesz szimbólum, ha a különböző erkölcsi, ethikai, szociális, társadalmi korlátok folytán a hasonlat egyik tagját, az „én”-re fontosabbat az egyén elfojtja. Az elfojtás következtében az érzelmi, indulati hangsúly a hasonlat elfojtott tagjáról az ártatlan, külvilágból származó képre tolódik át, mely áttolódás a szimbólumképződés folyamatának végső hulláma.

A faji és az egyéni lelkifejlődés sajátossága is nagy hatással van a szimbólumképződésre. Tudjuk, hogy a lélek phylogenetikai fejlődése és az egyéni lélek kialakulása között sok rokon vonás van. A mai gyermek lelke a faj lelkének több évezredes fejlődésén néhány év alatt keresztülmegy, illetve az említett fejlődést rövid idő alatt mintegy megismétli. Ez magyarázza meg az egyén lelki tartalmainak és folyamatainak a faj lelkében is feltalálható tartalmakkal és folyamatokkal való azonosságát. Így érthetjük meg, hogy vannak szimbólumok, amelyek kivétel nélkül minden embernél hasonló jelentésűek. Freud szerint, ami ma szimbolikusan kapcsolatos, valószínűen minden időben kapcsolatos volt, és valaha akár fogalmilag, akár szóbeszédben kifejezést illetően, de azonos volt. A szimbólum az egykori azonosítás jele. Ma is élő általános érvényű szimbólumok például: a tűz, mint szerelem, a liliom vagy a fehér szín, mint ártatlanság.

Freud iskolája sok szexuális jellegű szimbólumot vélt felfedezni, véleményük szerint a király és királynő az apát és anyát, a bot, a rúd, a kés, a kulcs a férfi nemi-szerveket jelképezik. A cső, a szoba, a kályha, a szekrény a női nemiszervek szimbólumai. A ház szimbolikus értelemben az emberi testet jelenti, mászás, a fegyver-lövés – amelyek, mint ilyenek a nép nyelvén általánosan használatosak, – coitus jelképes ábrázolására szolgálnak. Sok támadás érte a psychoanalysist a szimbólumok jelentésének ilyen általánosítása miatt. Föltétlenül bizonyos, hogy nagyon sok esetben elfogadhatatlan és erőltetett az egyes szimbólumok psychoanalytikus megfejtése. Az egyik szerző például a fogat mint szimbólumot a penis ősi jelképes ábrázolásának tekinti. Freud és **koré/Rank/Jung**?? védekezésükben arra hivatkoznak, hogy a lelki működéseket és tartalmakat egyéb tekintetekben is a különböző embereket illetően nagy egyhangúság jellemzi, mely egyhangúságot, hasonlóan a fizikai történések

egyhangúságához torvénynek kell tekinteni. Véleményünk szerint e törvény elfogadása nélkül minden psychologiai kutatás hiába való volna. Tulajdonképen nem is némely szimbólum jelentésének általánosítása miatt kell elítélnünk a psychoanalysist, hanem sokkal inkább az álomképeknek mondhatni kizárólagosan szexuális szimbolumokként való értelmezése döbbenti meg az objektív szemlélőt. Nem tekintve az általános szimbólumokat, amelyek korántsem mind szexuális értelműek, minden embernek vannak egyéni szimbólumai is, melyek egymástól annyira különböznek, hogy általánosításuk nem jelenthetne egyebet, mint az álmoskönyvnek tudományos elismerését.

Amint látjuk tehát, a szimbolizáció, épenúgy, mint az eltolódás és a sűrítés, tudatalatti lelki folyamataink álcázására szolgál, miáltal a tudattalan elfojtott vágyait a cenzúra figyelmét kijátszva csempészi be a tudatba. Tehát azt is mondhatjuk, hogy ezek a lelki folyamatok a tudatos és tudattalan lelki élet harcaiban kompromisszumokat teremtenek. Az álom szimbolikája rendkívül gazdag, de szimbólumképződés nem csak az álomban, hanem éber tudatállapotban ép és egészséges körülmények között is keletkezhetik. Az álomban az éber tudat absztrakt fogalmai a szimbólumok képében visszanyerik ősi eredeti képes alakjukat, illetve érzékelhetővé válnak. Beszédünk kezdetben ilyen szimbolikus beszéd volt, úgy, hogy a szimbolikus gondolkodás a logikus gondolkodás előfoka gyanánt tekinthető. Ezt bizonyítják a régi népek rajzai, helyesebben képírásai is. Ezek szerint tehát az álom, mint már fennebb is említettük, egy ősi lelki réteg megnyilatkozása, Freud szerint regressziós folyamat.

A szimbólumok, különösen az ideges bántalmak megfejtése szempontjából jelentősek. Hiszen igen sok neurotikus testi tünet nem egyéb, mint szimbólum, amit a psychoanalysis szervi beszédnek is nevez. Az elmebetegségek közül a schizophrenias betegeknél észlelhetjük gyakran a szimbolikus ábrázolási módot, mely jelenség magyarázata Freud szerint abban rejlik, hogy a schizofréniás beteg a külvilágtól elfordul, magábazárkózik aminek következtében lelki megnyilvánulásaiban az idegenszerű, tudattalan személyes múlt tolul előtérbe.

A sűrítés, az eltolódás és a szimbolizáció az álomferdítesnek leghatalmasabb eszközei. Lényegtelenül kisebb szerepet játszik a lappangó álomtartalom meghamisításában a megjelenítés, a „dramatizálás”. Hiszen

még az egészen egyszerű, érthető, vágyteljesítő álmok is jelenetekben játszódnak le, holott ilyen esetekben az egész álmot egyetlen óhajtó mondattal helyettesíthetnők. Így az idézett példában, hol az éhező beteg álmában sonkabokát eszik: „milyen jó volna fájdalom nélkül enni valamit.” De az álom már többet ad, mint magát a vágyat. A vágyat teljesíti is és a teljesülést reálisnak érzékelteti. Drámai helyzetek valósulnak meg, játszódnak le álmodó szemünk előtt, többnyire helyzetek, illetve látási érzékleti képek alakjában. Az álommunka az álomanyagot tehát helyzetté, jelenetté változtatja. Azáltal, hogy az álom jelenetekben, képekben pereg le, az álomgondolatok sajátos elváltozást, Freud szavaival élve: „idomítás”t szenvednek.

Az álomgondolatok anyagában sokszor élénk, eleven és rendszerint a kora gyermekkorból származó benyomások emlékeit fedezhetjük föl, amelyeket valaha mint érzekleti képeket, mint látott helyzetek emlékeit raktároztuk el egyéb emlékeink közé. Ezek a gyermekkori emlékezések gyakran irányítják az álmok lefolyását, mert „kristályosodási középpont módjára vonzó és oszlató hatást gyakorolnak az álomgondolatok anyagára”. Az archaikus gondolkodás mellett megtaláljuk az álomban az infantilis, gyermeki gondolkodás nyomait is, és mivel az álom kialakulásában a napi élményeinknek is jelentős szerepük van, nyugodtan mondhatjuk, hogy benne a múlt és a jelen emlékei keverednek egymással. Nagy ritkaság, hogy az álomban valamely régi jelenet hű másolata elevenedik meg szemünk előtt, mert azt az álom sok tekintetben megváltoztatja és idegen elemekkel, napi élményeinkkel, a jelennel keveri. A dramatizálás álmainkban sohasem tökéletes, mert a nyilvánvaló álomtartalmat nem csupán helyzetek látási képei teszik, de észlelünk álmainkban szétszórt képrészleteket is, beszédhangok emlékeit, sőt elvétve néha gondolat-sorokat is.

Már említettük, hogy lappangó álomgondolataink sok tekintetben hasonlítanak logikus gondolkodásunkhoz. Találunk közöttük kiemelkedő, vezérlő motívumokat, célképzeteket, megtaláljuk a jellegzetes logikai kapcsolatokat és logikai viszonyokat is, mint amilyenek a magyarázás, a bizonyítás, a következtetés, sőt ellenvetés, stb. A lappangó álomtartalomnak nyilvánvaló álomtartalommá alakítása a lappangó álomtartalom összezsúfolását, sűrítését, eltolódását jelenti, minek folytán a nyilvánvaló álomtartalomban a logikai kapcsolatok meglazulnak vagy eltűnnek. De

azért tévednénk, ha azt hinnők, hogy álmaink minden logikai kapcsolatot nélkülöznek és a logikai viszonylatok kifejezésére képtelenek, mert az álom, ha nem is fejezi ki szabatosan a logikai viszonylatokat, mégis valamely úton-módon sejteti, hogy jelen vannak. Az álomnyelv logikája egymásmellé-helyezéssel és sűrítéssel dolgozik. Látszólag bármilyen megokolatlan két álomelem egymásután való következése, a két álomelemnek megfelelő lappangó álomgondolat között logikai összefüggés van. Mint már említettük is, a vagy-vagy kötőszócska az álom szótárában ismeretlen és ahol ennek a kötőszócskának alkalmazására gondolhatnánk, mindig az ‚és'-t kell helyette használnunk. Ha valamely kép álom közben egy másik képpé változik át, a lappangó álomgondolatok megfelelő elemei között okot és következményt kell feltételeznünk. Az ok és okozati viszonyt az álom az esetleges szakaszos lefolyással is kifejezheti.

Megesik, hogy egy éjszaka több álmot is álmodunk, ilyenkor az elemzés rendszerint azt bizonyítja, hogy az egy éjszaka álmodott álmok egy és ugyanazon gondolat körből származnak és közülök egyik az okot, másik a következményt jelképezi. Az álomnak, miként a tudattalannak, nincsen módjában a tagadást kifejezni, ezért igen sokszor állítás és tagadás találhatók egymás mellett, valamint a legellentétesebb álomképek kerülnek egymás mellé. Ha az álom nagyon kusza, összefüggéstelen, vagy lehetetlen badarságokat, szertelenségeket tartalmaz, valószínű, hogy ellenmondást, gúnyt óhajt kifejezni. A logikai kapcsolatok közül a hasonlóságnak, megegyezésnek, közösségnek kifejezéseit kedveli legjobban és ezeket használja fel a sűrítések alapjául. Gyakran álmodjuk, hogy meg vagyunk kötözve, bénák vagyunk, lábunk gyökeret ver és mozdulni sem tudunk. A psychoanalysis szerint az ilyen álomkép akarati összeütközéseket, két egymás ellen küzdő törekvésünk harcát jelképezi.

Az álom a „homlokzatépítő” munkájával is a logikai kapcsolatok érzékeltetésére törekedik. Homlokzatépítő munka alatt Freud az álomnak azt a munkáját érti, mellyel értelmet és kapcsolatot tükröz. Némelyik álom, melyet jól szerkesztett álomnak szokás nevezni, a homlokzatépítő munka által válik érthetővé, mert miként éber állapotban, álmunkban is az értelmetlenül egymásmellé helyezett képeket lelkünk értelmes egésszé igyekszik átdolgozni. De a homlokzatépítő munka néha az álom teljes félreértését is okozhatja, sőt sokszor eredménytelen marad, minek

következtében az álom továbbra is összefüggéstelen és zagyva. Az álomhomlokzat sok esetben nem egyéb, mint álomgondolatainknak újabb elferdítése, amelyet bizonyos mértékben „vágyfantáziák” okoznak.

A Freud-féle álomelméletet röviden összefoglalva, a következőket mondhatjuk: minden álmunk, bármennyire furcsa, idegenszerű, összefüggéstelen is, mindig valamely vágyunknak teljesítését jelenti. Az első csoportba tartoznak azok, amelyek nem elfojtott vágyak leplezetlen teljesülései, ilyenek a gyermekek álmai. A második csoportba tartoznak azok az álmok, amelyekben elfojtott vágyaink teljesülnek nyíltan, álarc nélkül, vagy legalább is hiányosan leplezve. Az ilyen álmok nyugalmunk fölött nem őrködnek, mert rendesen szorongó, kellemetlen érzéseket okozva fölébresztenek. A harmadik csoportba tartozó álmainkban elfojtott vágyaink álöltözetben lépnek tudatunkba és érik el kielégülésüket. Álmainknak túlnyomó többsége ilyen. Legtöbbször elfojtott szexuális vágyaink törnek ezekben az álmokban kielégülésre. Magasabb erkölcsi „én”-ünkkel ellentétes vágyaink, melyektől éber tudatállapotban megvetéssel, undorral fordulnánk el, a maguk meztelen mivoltukban a cenzúra ellenőrzése folytán álmainkban nem jelenhetnek meg és hogy mégis tudatunkba juthassanak, álarcot öltenek, jelmezbe öltöznek. Az álomferdítés által a tudattalan ösztönök törekvése és a tudat tiltakozása között megalkuvás, illetve ösztöneink és magasabb erkölcsi „én”ünk örökös harcában álomformájú kompromisszum keletkezik, azaz a tudattalan lelki tartalmak a sűrítés, eltolódás, szimbolizáció segítségével álruhát öltve tudat-képesekké válnak. Az alvás megszűnte után a cenzúra teljes szigora ismét érvényesül és megsemmisíti mindazt, amit átmeneti gyengesége folytán a tudatba engedett. A cenzúrának tevékenysége magyarázza meg, miért felejtjük el szinte rögtön a felébredés után álmainkat.

Freud elismeri, hogy szervezetünket az alvás alatt kívülről vagy belülről befolyásoló ingerek résztvesznek álmaink kialakulásában, de felfogása szerint az álom ezeket is meghamisítja és saját céljaink szolgálatába állítja. A testi ingerektől kiváltott álmok is mindig vágyteljesítő álmoknak bizonyulnak.

A Freud-féle álomelmélet sok támadásban részesült. E közlemény szűk keretei között a Freud-féle tanok bírálatait, sajnos, nem ismertethetem. A támadások jogossága mellett szólanak azok a törekvések, melyek a freudi

elmélet helyesbbítését tűzték feladatukul. E kísérletek elsősorban a zürichi iskola képviselőinek és különösen Maeder nevéhez fűződnek.

A Freud-féle álomélet alapján a psychoanalysis a neurosisok és egyes elmebetegségek tüneteinek megfejtését is megkísérelte. Különösen sok rokon vonást sikerült az álomképződmények és a hysterias tünetek között felfedezni. A serdüléses elmezavarban szenvedő betegek sajátos gondolkodása és az álomképek közötti rokonságot a psychoanalysis alapvető tanainak felhasználásával Bleuler, a híres zürichi psychiater és Storch bizonyították.

Az álmok elemzése a neurosisok alapját tevő lelki okok felismerése szempontjából tagadhatatlanul sokat nyújtott a psychiatria részére. Az álom alatt csak felületesen dolgozó cenzúra ugyanis sokat beenged a tudatba azokból a lelki elemekből, melyeket Jung után komplexusoknak nevezünk. Tehát az álomképektől az elemzés útján könnyen eljuthatunk a komplexusokhoz, melyeknek megfejtése a gyógyítás módjára vonatkozóan is tájékozódásul szolgálhat.

A freudi elmélet segítségével tudunk megérteni egyes egészséges embernél is előforduló lelki megnyilvánulásokat. Hiszen amint már említettük is, az elfelejtések, nyelvbotlások, tévedések, ügyetlenségek, talpraesett tréfás ötletek rendszerint tudattalan lelki működések eredményei. Igen szellemesen jegyzi meg Freud, hogy jogos a nő szemrehányása, ha kedvese a megbeszélt találkozót elfelejti, mert védekezhetik bármivel is, tudattalanja a találkozást nem kívánta. A lelki élet ezen törvényét a nép már Freud előtt is ismerte. A székelyek mondják: „kinek szíve hova húz, keze, lába oda csúsz”.

IV. AZ ÖSZTÖN

A psychoanalysis a természettudományos gondolkodás alapján állva a lelki és testi folyamatokat ugyanazon erő megnyilvánulásaként értelmezi. Feltevése szerint az erő azonos, de a szempont, mely vizsgálatainkban irányít bennünket, különböző. Miként egy golyó más, ha kívülről és más, ha belülről szemléljük, az emberi szervezet is testre és lélekre bontható. Egyik felületét, a testet vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy a test lelki működéseinkre van nagy befolyással, a belső felületnek: a léleknek

vizsgálata viszont bizonyítja, hogy testi folyamatok következtében lelki tünetek is származhatnak. Ha a lelki folyamatok vizsgálatában, a lelki folyamatok előidéző okainak kutatásában mind mélyebbre és mélyebbre haladunk, az oki láncolatok végső, még felderíthető láncszemeként egy olyan állandó ható erőt találunk, amelyet már nem nevezhetünk sem tisztán lelki eredetűnek, sem tisztán a testből származónak, miért is tehát akár egyik oldalról, akár pusztán másik oldalról való szemlélése teljesen elhibázott dolog volna. Ez az állandóan ható erő az ösztön.

Miként sem a lélektani iskolák, sem a fiziológia nem tudták az ösztön fogalmát szabatosan meghatározni, nem sikerült az a psychoanalysisnek sem. Freud szerint az ösztön a lélek és a szervezet közötti határfogalom. Az ösztönök belső ingerületeink legkiadósabb forrásai, a test belsejéből származó s a lelki készülékre átvitt összes erőhatásoknak képviselői. Az ösztönöket általánosan jellemző tulajdonságok után kutatva megállapítható, hogy mindeniküknek van bizonyos irányuk, irányítottságuk.

Minden ösztön egy bizonyos állapotot igyekszik megteremteni, mely tehát az ő célját, az ösztöncélt teszi. Minden ösztön sajátos izgalommal, vágyódással kapcsolatos, melytől az ő aktivitását is nyeri, ezt nevezi a psychoanalysis az ösztön aktivitási momentumának. Ebből látszik tehát, hogy a lélekelemzés nem tesz szigorú különbséget a vágy, az impulsus és az ösztön között. Az akaratot az ösztöntől azonban élesen megkülönbözteti. Az ösztön és akarat közös vonása az irányítottság, mindkettő törekedik valami után, mindkettő célt követ. De az ösztön a testben resonantiát, sajátos sensatiot okoz, székhelye mindig a vitális lelki sphaerában van és a psyche szerkezetében mintegy középpontot alkot. Az ösztönöknek a kedélymozgalmainkkal megegyező sajátsága ugyancsak a célratörés, a célszerűség. Jókedvünk, levertségünk, örömünk, haragunk tulajdonképen szervezetünknek külső vagy belső ingerekre való válaszolásai. Ezek a külső vagy belső ingerek a test vagy lélek belső nyugalmát zavarják meg.

A kedélyhullámzások ennek a relatív nyugalomnak visszaállítására törekednek, amit bizonyít annak a nagy megnyugvásnak érzése, mely megnyugvás hevesebb indulatainkat követi. Kedélymozgalmaink tehát külső vagy belső ingerektől függő, időnként jelentkező lelki erők. Az ösztön ellenben nem mint alkalmi, hanem mint állandó erő hat, nem egyszeri vagy ismételt, külső vagy belső inger következménye, hanem az

élettevékenység állandó ingerének megnyilvánulása. Míg kedélyhullámzásaink csak időnként jelentkeznek, ösztöneink nem pihennek, állandóan hatnak, bár talán szintén nyugalom elérésére, kielégülésre törekednek. Minthogy az ösztön ingere a szervezet belsejéből származik, nem menekülhetünk úgy előlük, mint a kellemetlen hangulatot, rossz kedvet kiváltó külvilági ingerek elől. Ösztöneink kielégülése csupán a belső ingerek célirányos megváltozása folytán következhetik be.

A psychoanalytikus ösztöntan kiépítésének a nemi ösztön, a perverziók és a gyermeki szexualitás vizsgálata tette alapját. Hogy a továbbiakat megérthessük, bár e fogalmak közül a libidóról bővebben lesz szó, tudnunk kell, hogy miként a táplálék fölvétel ösztönét az éhség alakjában érezzük meg, a nemi ösztön szempontjából ugyanezt a jelenséget, a nemi vágyat, a nemi éhséget Freud libidónak, – azokat a testrészeket, melyeknek megfelelő izgatása a nemi ösztön kielégülését okozhatja, erogen zónáknak, – azt a személyt vagy tárgyat, mely a libidót felébresztette, nemi tárgynak, – a cselekményt, melyre az ösztön hajt, nemi célnak nevezi.

A lélekelemzés előtt a gyermekek nemi életét, a nemi ösztön korai megnyilvánulását, infantilis alakját csak igen kevés kutató vizsgálta. Altalános volt a feltevés, hogy a nemi ösztön gyermekeknél csak kivételesen és csak kóros körülmények között jelentkezik. Freud kutatásai kiderítették, hogy a nemi ösztön már igen korán, még mielőtt az ösztön tulajdonképeni szervei az ösztön valódi céljának szolgálatába állhatnának, fölébred a gyermekben. Freudnak a gyermeki szexualitásra vonatkozó megállapításai, mint általában az egész psychoanalytikus ösztöntan, sok tekintetben szültek visszatetszést. E tanok ugyanis minden indokolás nélkül szexuális eredetűnek vallanak a gyermekeknél olyan jelenségeket is, amelyeket megelőzően az önfenntartási ösztön megnyilvánulásaként tekintettünk és amelyeknek szexuális eredetére vonatkozóan Freud az ő önkényes állításain kívül semminemű bizonyítékot nem nyújtott.

A freudi szexuális elmélet azt állítja, hogy az újszülött már nemi rezdületek csíráit hozza magával. Akadnak psychoanalytikusok, kik azt vélik, hogy a nemi ösztön bizonyos tekintetben már a méhenbelőli életben is működik. A gyermekkori szexualitás megnyilvánulása nem egységes. A felnőtt ember nemi ösztöne az élet folyamán különböző összetevőkből, részletösztönökből alakul ki. Ezek a részletösztönök az egészséges felnőtt

embernél végeredményében együtthatva, mind egyetlen közös cél felé, a fajfenntartás funkciója, a párosodás, a nemi termékek kiürítése felé hajtanak. A gyermekkorban ellenben külön-külön működnek, külön önálló kielégülésre törekednek. A gyermek nemi életének fejlődésében ingadozásokat észlelhetünk. Míg kezdetben az említett ösztöncsírák, részletösztönök bizonyos mértékben továbbfejlődnek, később elnyomatnak, majd ismét egyesek közülök előtérbe kerülnek, így észlelhetjük, hogy a gyermeki szexualitás a csecsemőkorban, majd a 3-5-ik életévek között a legerősebb. Ezután évekig tartó szunnyadás következik, mely rendszerint a serdülés koráig tart.

A gyermek nemi ösztöne kezdetben természetesen független a fajfenntartási törekvésektől, sőt független rendszerint magától a nemi szervektől is. A gyermeki nemi ösztön csupán kellemes érzések felébresztését, a nemi gyönyört keresi. Freud különbséget tesz nemi gyönyör és nemi gyönyör között. Az erogén zónák izgalmából származó kéjt „előkéjnek” vagy „ízelítő-kéj”-nek, az igazi kielégülést kísérő, a fajfenntartást szolgáló nemi váladékok kiürülése folytán keletkező gyönyört „utó-” vagy „befejező-kéj”-nek nevezi. Ez a befejező kéj a szervek éretlensége folytán a gyermekkorban természetesen ismeretlen. A gyermekkor az ízelítő kéj korszaka. A nemi ösztön még nem áll a genitális szféra uralma alatt, hanem a legkülönbözőbb erogén zónák izgalmaiban elégül ki. Freud szerint a gyermekkori nemi megnyilvánulásoknak három fontos sajátsága van. Először: keletkezésükre jellemző, hogy az életre fontos működések valamelyikére támaszkodnak. Másodszor: hiányzik a nemi tárgyuk, illetve a gyermek nemi ösztönének kielégülését nem a külvilág valamilyen tárgya, személye segítségével, hanem a saját testén éri el, miért is az infantilis nemi ösztönt Freud autoerotikusnak, maszturbációs jellegűnek nevezi. Harmadszor: a gyermek nemi ösztönének célját valamely erogén zóna izgalma teszi, illetve ez az izgalom okozza a gyermeki nemi ösztön kielégülését.

A psychoanalytikusok az infantilis nemi tevékenység legszebb példájának a szopogatást, a dudlizást szokták emlegetni. Autoerotikus, mert általa a gyermek saját testén éri el a kielégülést; az életre fontos működések egyikére, a táplálék fölvételére támaszkodik; célja, mely által kielégülést nyer, a szájnak, mint erogén zónának izgalma. A száj a csecsemő-kor

legfontosabb erogén zónája, de általában erogén zóna szerepét öltheti föl bármelyik bőr- vagy nyálkahártyaterület, érzékszerv, sőt szerv is. Fontosság szempontjából a száj után közvetlenül a végbél- és a húgycsőnyílás jön. A szexuális fejlődésnek ezeket az időszakait, amelyekben a nemi ösztön kielégülése még nincsen a nemi szervek fennhatósága alá rendelve, Freud a szexuális praegenitális organizációjának nevezi. A praegenitális szervezkedésnek két főszakát különbözteti meg: az orális és a szadisztikus stádiumot. A legfiatalabb korban a nemi kielégülés még a táplálék fölvételével kapcsolatos, tehát legfontosabb erogén zónája a száj. Ez az időszak az orális stádium, másik, gyakrabban használt elnevezés szerint a kannibalisztikus stádium. A nemi kielégülésnek ilyenkor a tárgy bekebelezése a célja. E szakot közvetlenül az analis vagy szadisztikus stádium követi, melyben az erogén zónák közül a végbél jut uralkodó szerephez. A széklet visszatartása, a végbél tájékának különböző izgatása a psychoanalytikusok szerint szadisztikus és masochistikus részletösztönök megnyilvánulása.

Sok esetben azonban már a kora gyermekkorban átveszi a nemi szféra az őt megillető vezetést. A nemiszervek véletlen érintése, vagy valami más úton-módon való ingerlése kéjes érzést okoz a gyermekben, aki ezt mind sűrűbben igyekszik megismételni és ezáltal egyszer lassabban, máskor gyorsabban kifejlődik a gyermekkori onánia, melyet Freud épen úgy, mint sok egyéb perverziót, az emberi nem általános sajátosságának, sőt az egészséges nemi fejlődés szükségszerű szakaszának tart.

Az onánia jelentőségével a különböző lélekelemző munkák igen gyakran foglalkoznak. A „tudományos” psychiatria már a lélekelemzés előtt is hangoztatta, hogy az onánia idegbetegséget, elmebetegséget nem okoz, az önfertőzés nem ok, hanem következmény. És az ideges lelki tüneteknek nem az onánia, hanem a onániával kapcsolatos önvádak teszik alapjait. A lélekelemzés tanai e tekintetben annyiban jelentenek újat, hogy az onániát a szexuális fejlődés egy szükségszerű szakaszának tartják. Freud szerint perverzióra való hajlamosság minden gyermekben él, illetve az összes perverziók csírái felfedezhetők a gyermekkori nemi ténykedésben. A perverziók ugyanis a nemi ösztön egyes részletösztöneinek, összetevőinek önálló megnyilvánulásai, melyek a felnőtt korban csak kóros körülmények között, a libidónak egy korábbi fejlődési fokra való visszaesése

következtében jelentkeznek, a gyermekkorban azonban még önállóan nyilvánulhatnak. Ennek folyományaként a gyermek a legkülönbözőbb perverziókra csábítható, illetve Freud szavaival polymorph perverznek tekinthető.

Hogy csak néhány példát soroljunk fel Freud ily irányú fejtegetéseinek eredményeiből: a végbél, mint erogén zóna egyúttal koprofil hajlamok jelenlétét is bizonyítja, de ebben keresendő a homoszexualitás alapja is, az alfélre kapott fenyítés ébreszti fel a masochisztikus hajlamokat, a gyermeki birkózásvágy a szadizmus megnyilvánulása, a gyermeki mutogatás az exhibitionális hajlam jele. A perverziók, illetve a nemi ösztönök az erogen zónák útján való önálló kielégülése a gyermekkorban nem kóros jelenség, hanem a szexuális fejlődésnek normális typusa. Az infantilis szexualitás egyes összetevőit, részletösztöneit mindazonáltal, hogy még egy egységbe szilárdan nem forrtak össze, nem kell egymástól teljesen független, önálló életet élő tényezőknek tekinteni, mert egymással a legkülönbözőbb, sőt sokszor igen szoros kapcsolatban is állhatnak, így pl. egy bizonyos erogen zónából származó ösztönös izgalom ereje egy más erogen zónából származó ösztönös izgalom erejét fokozhatja, valamely részletösztön sajátos kielégülése más részletösztön kielégülését helyettesítheti.

Már említettük, hogy Freud meghatározása szerint az infantilis nemi élet egyik legjellemzőbb sajátossága az autoerotizmus. Autoerotikusnak nevezzük a nemi ösztönt olyankor, ha kielégülése külső tárgyak felhasználása nélkül, a saját testen belül, valamely erogen zóna izgalma által következik be. Az autoerotikus szakot Freud a libidó első fejlődési fokának tekinti. Az autoerotizmus szakát a nárcisztikus libidó követi, amikor is az egyén az ő részletösztöneit „egy egységgé, az én szerelésévé foglalja össze”. A nárcisztikus szakban a nemi ösztön az „én” felé fordul és a saját „én”-t teszi meg szerelmének tárgyává. A libidó végső kifejlődése a tárgyszeretés foka, amidőn az egyén nemi vágyai nem egy erogen zóna izgalmára, nem is az énre, hanem egy külvilági tárgyra, más személyre irányulnak.

A szexuális fejlődés akkor fejeződik be, ha a kielégülés módja már a szaporodás szolgálatába áll, és a részletösztönök a legfontosabb erogen zóna, a nemi szervek vezérlete alá kerülve, egyetlen célt ismernek: a nemi tárgy elérését. A szexualitás ezen végső kibomlása a nemi szervek érésének

korában, a serdülés idejében történik meg. „A pubertás korát a nemiség összes forrásainak a genitális zóna vezérlete alá való rendeződése és a tárgylelés folyamata jellemzik”.

A genitális zóna uralkodásának és a tárgylelésnek csíráit már a kora gyermekségben is felfedezhetjük. Említettük, hogy az első csecsemőkorban is észlelhetni onániát, mint a kielégülésnek a genitális zóna vezérlete alatt álló módját. A tárgyválasztásra vonatkozóan pedig már tudjuk, hogy a legkezdetibb nemi kielégülés a táplálékfölvétellel van egybekötve, amikor is a nemi ösztönnek már van a saját testen kívül lévő nemi tárgya: az anyamell. A gyermek az értelmi fejlődés folyamán azonban az anyáról már összképzetet szerez és ezáltal szerelmének tárgya az a személy lesz, akihez a kielégülést nyújtó és a saját testén kívül lévő szerv tartozik. Freud tehát a gyermekeknek anyjukhoz, gondozóikhoz való vonzódását a nemi szerelemmel azonosítja, sőt feltevése szerint a gyermeknek a későbbi korban tanítóihoz, barátaihoz, orvosaihoz való viszonyát is a libidó átvitele határozza meg. Állítja, hogy a gyermekek félelme, szorongása alapjában nem egyéb, mint annak kifejezése, hogy a szeretett személyt nélkülözik.

A psychoanalytikus megfigyelés szerint a fiúgyermek szerelmes anyjába és gyűlöli apját, kit szerelmi vetélytársnak tekint. A leánygyermekeknél a fejlődés folyamán bizonyos, a nemnek megfelelő eltolódás következik be, amennyiben az apjuk iránt viseltetnek szerelmes indulattal. Rendszerint míg az ellenkező nemű szülő irányában szerelmet érez a gyermek, a hasonló nemű szülő halálát kívánja és vele azonosítva magát, szeretné gyűlölt szülejének helyét elfoglalni. Néha azonban megesik, hogy a gyermek az ellenkező nemű szülővel azonosítja magát. E kor az úgynevezett Oedipus-szituáció kora, melyen, mint fejlődési szakon állítólag mindnyájan keresztül megyünk. Az anya iránti vonzódás fiúgyermekeknél rendszerint a 3-5 életévek között a legkifejezettebb. E kor vérfertőző hajlama mellett még biszexuális és homoszexuális vonásokban is bővelkedik. A psychoanalysis a homoszexualitást is a nemi fejlődés egy korai fokának tekinti és tanítása szerint csupán fejlődési gátlásoktól, alkati és külső alkalmi okoktól függ, hogy a felnőtt kor nemi jellege miként alakul ki. Nem szólva arról, hogy tudományosan teljesen jogosulatlan éppen a minden gyermekben érvényesülő természetes hajlamokat illetni a perverzió kifejezéssel, Freud merész és tudományos alapot nélkülöző, illetve természeti törvényeket

elhanyagoló föltevése szerint „a férfinak a nőhöz való kizárólagos nemi vonzódása magyarázatra szoruló probléma és nem magától értetődő dolog, melyet valami alapjában vegyi természetű vonzás megmagyarázhatna”, továbbá „a tárgyválasztás független a választott tárgy nemi hovatartozásától és a nemiség szabadon választ a férfi és női tárgyak között; ebből fejlődik azután – e szabadosság egyik vagy másik irányban való megnyirbálása után – úgy a normális, mint az invertált typus”. Az anya hivatásának teljesítése közben szeretetének nyilvánítása által kéjérzést okoz csecsemőjének, ki e kéj megismétlését később már megköveteli. A gyermek nem azért sír, mert éhes, mert tiszta pelenkára volna szüksége, hanem, mert azt akarja, hogy fölvegyék, hogy a szeretett személy karjain hordozza, hogy pólyáját kibontsa. Ha ezek teljesülnek, megnyugszik, mert úgy szokta meg, hogy saját vagy idegen mozgással kéjkielégülést érjen el. Az anya, a gondozó dajka adja a gyermeknek az első örömet, az első mosolyt, az első szeretetet. De nemsokára látja, hogy e szeretetben mással is osztoznia kell, mert arra apja is igényt tart. A vetélytárstól szeretne menekülni, halálát kívánja, hogy anyja szeretetében egyedül részesülhessen.

Ez a „szabályszerű” reakció Freudnak az Oedipus-mondát juttatta eszébe, miért is ez időnek lelki emlékeit Oedipus-komplexusnak nevezte el. Rendes körülmények között sem az anya iránti szeretet, sem az apa iránti gyűlölet nem marad ellentmondás nélkül, hanem kifejlődik, az a sajátos lelki jelenség, melyet Bleuler után a psychoanalysis ambivalentiának nevez. Ugyanazon egy lelki tartalomhoz tehát egymással homlokegyenesen ellenkező érzelmek fűződnek. Ez érzelmi kétértelműséget a lelki élet legkülönbözőbb területein sikerült bizonyítani és a tünetnek jelentősége a neurosisok keletkezését illetően is megerősítést nyert. Ki ne emlékeznék életében olyan lelki állapotra, amelyben vágyódott ugyanannak a dolognak bekövetkezése után és egyben félt is a teljesüléstől. Igen sok esetben az ellentétes érzelmek közül csak az egyik tudatos és a másik, a tudattalan akadályozza meg tudatos érzelmünknek megfelelő cselekvéseink végbevitelét. Különösen az első nemi érintkezések előtt gyakori az ambivalens érzelmek jelentkezése.

Az Oedipus-szituáció nem mindig annyira nyilvánvaló, mint az említett egyszerű példákban. Megesik, hogy nem az anya, hanem az apa jelenti a gyermek számára az első szerelmet, viszont az anya szigorúsága a

gyermektől a kielégülés lehetőségét sok esetben megtagadhatja. Ilyenkor a gyermek rendszerint anyját gyűlöli, anyja halálát óhajtja és vele azonosítva magát, az ő helyét szeretné elfoglalni. A gyermeknek első szerelme, éppen, mert első, szinte döntő hatást gyakorol későbbi szexuális életére.

Ez az Oedipus-viszony rendszerint egy másik sajátságos komplexus hatására szűnik meg. A szülők ugyanis a gyermeki onánia, vagy az onániával azonos jelentőségű auterotikus ujjszopogatást a legkülönbözőbb fenyegetések mellett tiltják meg. Gyakran ijesztgetik gyermekeiket, hogy nemi szervüket, ujjaikat levágják, máskor elrettentő példákkal ecsetelik a gyermeki kéj-kielégülés borzalmas következményeit, azt a hitet keltve a gyermekben, hogy súlyos testi és lelki betegségekkel fog bűnhődni. A kasztrációs komplexus, mint az Oedipus-viszony emlékei is, igen nagy hatással van a gyermek jellemének kifejlődésére. Nem az onánia, hanem a fenyegetés okozza a kárt a gyermek lelkében, ki ijedten veszi tudomásul, hogy az örömért, a kéjért bűnhődnie kell. Sok érzékeny gyermek ilyenkor szinte elmenekül a világtól és minden fenyegetés ellenére is érdeklődését csak saját személye felé fordítja.

A 3-5 éves korban gyakran észlelhetni, hogy a nemiség problémája a gyermek értelmi érdeklődésének is középpontjába kerül. Ebben az időben a nemek megkülönböztető sajátságairól, a nemek érintkezéséről, a szaporodás módjairól a gyermek a legkülönbözőbb elméleteket gyártja. Hogy Freud példáit idézzem: a gyermek mindkét nemnél egyforma nemi szerveket tételez fel, elgondolása folytán a fogamzás a táplálkozás útján történik, az újszülött a végbélen keresztül jut a világra, stb. Mindezek a fantáziák, éppen úgy, mint az említett komplexusok az élet folyamán neurotikus megbetegedések tüneteinek okozójává lehetnek.

A 3-5 éves kor után, mint már említettük is, a nemi ösztön e megnyilvánulásai elcsendesülnek, mert a gyermekkor nemi rezdületei egyfelől haszontalanoknak bizonyulnak, másfelől még nincsenek arányban a nemiszervek fejletlenségével. Feltűnő azonban, hogy a gyermekkor erotikája a felnőtteknél teljesen feledésbe megy. Freud ennek az emlékezéshiánynak, az infantilis amnesiának analysálása folytán azt állítja, hogy a gyermekkor erotikájának emlékei az elfojtás mechanizmusának esnek áldozatul. A növekvő gyermek igyekszik ezeket az emlékeket tudattalanjába sülyeszteni, szeretne tőlük megszabadulni. A gyermekkor

nemi rezdületei ugyanis a felnőtt ember előtt a perverziókkal egyenlő megnyilvánulások, melyek a fejlődő gyermekben mind több és több kín-érzést okoznak, minek következtében egyúttal lelki ellenerőket is ébresztenek. Ezekből a lelki ellenerőkből épülnek föl az undor, a szemérem, az erkölcs érzelmei.

A szexuális ösztönnek egyik lényeges ismertető jele, hogy nem szükség-kielégülésre, hanem kéjszerzésre törekedik. Pl. a nyalakodás, az ínyencség más, mint az önfenntartási ösztön megnyilvánulása, hiszen az önfenntartási ösztön a jóllakottsággal már kielégül. A nyalakodás kéjszerzésre törekedik, tehát a psychoanalysis szerint a kéj ösztönnek, a nemi ösztönnek a megnyilatkozása. Az önfenntartási ösztön kielégítése életbevágóan fontos, a szervezet súlyos károsodása nélkül legfeljebb csak rövid ideig késleltethető. A kéjösztön az önfenntartási ösztönnel ellentétben pótkielégülésekre képes, sajátos változást szenvedhet, szublimálódhatik. Szublimációnak, átszellemítésnek nevezi a psychoanalysis azt a jelenséget, midőn valamely ösztön olyan módon jut kielégüléshez, mely tulajdonképeni eredeti kielégülési módjával szemben nemesebb, finomabb, illetve nem is annyira az egyén, hanem a köz, a társadalom, a kultúra javát szolgálja. A tudomány haladása, a művészi, költői alkotások mind ilyen átszellemített ösztönök folyományai. Talán könnyebben érthető a példa: az özvegyen maradt asszony gyermekeinek nevelésében, a szeretetteljes és odaadó gondoskodásban nyeri el kárpótlását a szexuális testi gyönyörök megszűnéséért. A kéjösztön nyers kielégülési módjáról való lemondás képessége azonban korlátolt, egyik embernél kisebb, mint a másiknál, ugyanannál az egyénnél napról-napra változhatik, sőt az egyes ösztönféleségek, illetve részletösztönök szempontjából is különböző.

Általában azt mondhatjuk, hogy a kéjről kárpótlás nélkül senki sem mond le. Ha a kéjösztön durva kielégítési módjáról való lemondás nem sikerül, de a kielégülés akár a külvilágban, akár az énben rejlő okoknál fogva legyőzhetetlen akadályokba ütközik, a kéj kielégülésének vágya elfojtódik. Az elfojtott vágyak, amint azt már tudjuk, a tudattalanban folytatják életüket és leplezett alakban, álarcban jelennek meg álmainkban vagy tévcselekmények, elszólások, esetleg ideges tünetek okozóivá lehetnek, konvertálódnak. Néha csak évtizedek múlva jelennek meg, valamely alkalmi ok segítsége folytán. Minden tévcselekmény, minden álom, minden

ideges tünet tulajdonképen kompromisszum, a kéjtörekvés és a kéjtörekvéssel szembenálló erők közötti megalkuvás következményei. A kéjkielégülést meggátló erők igen különbözők lehetnek. Egy részük, mint a szégyen, az undor, öröklött sajátság, más részük generációról-generációra változik, sőt az egyes népfajoknál egyidőben is különböző lehet, ilyenek elsősorban is az etikai és erkölcsi érzelmek. Valamely részletösztönnek kielégülését azonban megakadályozhatja a kéjösztön csoportjába tartozó más részletösztön kielégülés után való törekvése is, pl. a rendes nemi érintkezés normális lefolyását egy tudatalatti perverz vágy károsan befolyásolhatja.

Érdekes megfigyelése a psychoanalysisnek, hogy valamely részletösztön olyan módon is megváltozhatik, hogy célja az eredeti céllal ellentétessé válik, így pl. az exhibicionális törekvések helyet adnak a nézelődési vágynak, a szeretet a gyűlöletbe csaphat át.

Sokszor megesik különösen alkatilag gyengébb személyeknél, hogy a tudattalanba fojtott és kielégülésében megakadályozott ösztönös törekvés, mely kielégülése által a társadalmi, erkölcsi, etikai követelményeket veszélyeztette volna, heves félelemben robban ki. Az ilyen belső félelmet, melynek magyarázatát a külvilágban nem találhatjuk meg, a psychoanalysis neurotikus félelemnek nevezi. E félelem sokszor maga is tudattalan és csak testi tünetek által árulja el magát.

A szexuális ösztön lappangási szakában történik meg a gyermeki erotizmus szublimálódása, bár itt-ott az infantilis nemi energia még változatlan alakban fel-felüti fejét. A lappangási időszakban épül fel egyéb gátlások mellett a vérrokonsági korlát is, minek következtében a gyermeknek szülei iránt tanúsított erotikus színezetű szeretete megszűnik és bizonyos, már átszellemített gyengédségi és hasonló érzelmeknek ad helyet.

A pubertás korában a nemi szervek és ivarmirigyek érésének hatására a nemi élet újabb hatalmas fejlődése indul meg, melyben rendszerint életre kelnek az infantilis élet elfojtott szexuális tartamai is. Az erogén zónák újból szerephez jutnak, de a genitáliák mögött most már háttérbe szorulnak, minthogy a genitáliák elérték fejlődésükben a fokot, melyben a szaporodás feladatát teljesíthetik. Elérkezik a befejező kéj korszaka és az infantilis erogén zónák, mint az előkéj szervei csupán a nemi szervek izgalmának fokozását szolgálják. A gyermekkor fantáziái a tárgyválasztásban még mind

újból és újból fölcsillannak (Oedipus-, kasztrációs komplexus, a különböző infantilis nemiségi és szaporodási elméletek), de a serdülőben, ha egészséges, ezek a fölcsillanások komolyabb bajt nem okoznak. Az egészséges serdülő esetleg feléledő perverz vágyait rendesen könnyedén győzi le és bekövetkezik nála a serdülés korának legjelentősebb mozzanata: a libidó idegen személy felé fordul és a serdülő szüleitől elhidegül. A gyermek felszabadul a szülői tekintély nyomasztónak érzett terhe alól, bár tárgyának megválasztásában többnyire a szülőkhöz való hasonlóság vezérli.

A szexuális ösztön kifejlődésének rövid vázolása után a psychoanalytikus ösztöntan újabb eredményeire is vessünk néhány pillantást. A psychoanalytikusok kezdetben a régi psychologiai iskolákhoz hasonlóan az ösztönöket az „éhség és szerelem” alapján két nagy csoportba, az önfenntartási és fajfenntartási ösztönök csoportjába sorozták. Helyesebben a szexuális ösztönöket szembeállították az úgynevezett én-ösztönökkel. A libidó az ösztöntan fejlődésének ezen szakában valóban a szűkebb értelemben vett nemi vágyat jelentette. Később a fogalom mind jobban és jobban bővült. Freud már a libidó-teória kiépítése kezdetén hangoztatta, hogy a nemi ösztön nem azonos a nemi szervek működésével. A nemi működések ösztönző erői csak részeit teszik az egész-organizmust már a születés pillanatában elöntő nemi kedvnek, libidónak, mely minden egyes szerv működésében megnyilvánul.

Természetesen a libidó fogalmának ilyen kibővítése igen sok ellenséget szerzett a psychoanalytikus tanoknak. Midőn a lélekelemzés a kezdetben általa elhanyagolt „én”-psychologiával is foglalkozni kezdett, megállapíthatta, hogy a libidó fogalma nem korlátozható a tárgy felé fordult szexuális ösztönök energiájára. A szexuális ösztön fejlődésének szisztematikus vizsgálata bizonyította, hogy a libidó nemcsak külső tárgyak felé fordulhat, hanem egyenesen az én felé is, sőt mondhatni, hogy a libidó első sorban az én felé irányul, a libidónak tulajdonképen eredeti tárgya az én. Ezek szerint tehát nemi tárgyaink közé besorozható maga az én is. Így nyerte a külvilági tárgy felé fordult libidó az objektív libidó, a saját én-re vonatkozó nemi vágy a nárcisztikus libidó nevet. A libidó fogalmának ilyen továbbépítése azt jelenti, hogy a psychoanalysis az önfenntartási ösztönök csoportjába tartozó jelenségek egy nagy részét szexuális ösztöni

megnyilvánulásként értelmezte, illetve az én-ösztönök egy részét libidinozusnak ismerte fel.

Ma már libidó alatt a psychoanalysis minden olyan lelki energiát ért, mely a legtávolabbi értelemben is, de eredetét a szexuális ösztönből nyeri. A libidó fogalma a psychoanalysisben tehát nem érzéki kéjt jelent, hanem tisztán energetikai fogalmat és magában rejti mindazt, amit közönséges nyelven a szeretet szó értelmében szoktunk egybefoglalni. A szexuális ösztönnek azonban természetesen nemcsak a lelki életre van hatása, hanem testi megnyilvánulásokra is, amelyeket éppen ezért a psychoanalysis ugyancsak a libidinozus jelzővel illet.

A libidó fogalmának vázolt fejlődése részben az energetikai nézőszempont általánosabb érvényesülését segítette elő a psychoanalytikus kutatásokban, részben Freud részéről a szexuális- és „én-ösztönök” közötti ellentétesség föltételezésének feladásához vezetett. Freud legújabban két alapösztönt, a léleknek két alaptendenciáját különbözteti meg. Az egyiket, melynek leghatalmasabb képviselője a nemi ösztön, életösztönnek nevezi, minthogy véleménye szerint ez az építő, synthetizáló, összetartó erő, az „Erős”. A másik a „halál-ösztön”, a destrukciós ösztön, amelyik bont, pusztít, illetve a teljes nyugalom deresére törekedik. Freud újabb felfogása szerint az ösztön nem egyéb, mint az élő organikus anyagban bennrejlő törekvés bizonyos korábbi állapot visszaállítására. Egyszer valamikor egy ma még teljesen elképzelhetetlen erőbehatás felkeltette az élettelen anyagban az élet tulajdonságait. Az a feszültség, mely akkor az addig élettelen anyagban támadt, kiegyenlítődésre törekedett, ezzel adva volt az első ösztön, az élettelenséghez való visszatérés ösztöne. Az akkor élő anyagnak könnyű volt még a halál, valószínűleg csak rövid életpályát kellett befutnia, melynek iránya a fiatal élet vegyi szerkezete által volt meghatározva. Hosszú időn keresztül így teremtődhetett mindig újjá és halhatott könnyű halált az élő szubstancia, míg a mértékadó külső befolyások olykép nem változtak meg, hogy a még túlélő szubstanciát az eredeti életpályáról mindjobban elterelték és mind komplikáltabb kerülő utakra kényszerítették a halálcél elérése előtt. Ezek a halálhoz vezető kerülő utak, melyeket a konzervatív ösztönök hűségesen betartottak, mutatkoznak ma előttünk az életjelenségek képében. Azoknak az ösztönöknek egy része, melyeket régebben „önfenntartási ösztön-megnyilvánulásoknak”

tekintettünk, csak a szervezet halálútját biztosították, másszóval a „halál darabontjainak is nevezhetők. A halálösztön az élet megszüntetését, az organikus állapot visszaállítását óhajtja elérni. A libidó állandóan a halálösztön ellen dolgozik és a halálösztönt az izomműködés segítségével a külvilág tárgyai felé vetíti: „nem önmagát keríti hatalmába, nem önmagát destruálja, hanem a külvilágot”. Az önfenntartási, hatalmi és érvényesülési ösztönök tehát a halálösztönnek a külvilág felé fordult megnyilvánulásai. Az életösztön, a libidó annyira hatalmas, hogy a halálösztönnek, a hatalmi ösztönnek egy részét szexuálizálhatja, ilyenkor válik az egyén sadistává. Ha a halálösztönnek befelé fordult, ki nem vetített része is szexuálizálódik, kifejlődik a mazochizmus.

Röviden összefoglalva tehát: a halálösztönök az individuumnak nyugalmat, ingermentességet óhajtanak biztosítani, visszaállítani óhajtják a szervezetet abba a nyugalmi állapotba, melyből a libidó kilendítette. Az élet-ösztönök ellenben az egész szervezetet valamely átélt kéj megismétlésére késztetik és gondoskodnak az egyént túlélő elemi organizmusok, csirasejtek sorsáról, miáltal az életet hosszabb időn át fenntartani igyekeznek. „Mintha egy tétovázó ritmus volna ez a szervezetek életében; az egyik ösztöncsoport rohan előre, hogy minél hamarabb érje el az élet végcélját, a másik ezen út bizonyos helyén visszapattan, hogy azután azt meghatározott ponttól kezdve újra befussa és így az út tartamát meghosszabbítsa”.

V. AZ „ÉN” SZERKEZETE

A psychoanalysis előtti különböző lélektani iskolák rendszerint nem az egész lelki személyiséget tették vizsgálatuk tárgyává, hanem az egész „énéből, egyes elemibb lelki folyamatokat igyekeztek elkülöníteni. A lelkiek összefüggése, a léleknek, mint egésznek szemlélete és megértése inkább csak a költői lángelméket érdekelte. Másfelől azonban már Charcot, Moebius, Janet világhírű orvospsychologusok kutatásai alapján bebizonyosodott, hogy az emberi lélek nem olyan egységes, mint régen tanították, hanem rendkívül bonyolult szerkezete az emberi szervezetnek. Amit régen egyedül tekintettek lelkinek, a tudatos megnyilvánulások, e bonyolult szerkezetnek csak legkönnyebben hozzáférhető felületét teszik,

míg az igazi mozgató erők, a vizsgálatok számára szinte hozzáférhetetlen mélységben, a tudattalanban lappanganak. A psychoanalytikusok általában Freud érdemeként emlegetik a tudatos és tudattalan lelki élet kettéválasztását, illetve annak megállapítását, hogy tudatos lelki eseményeink mellett olyan érzelmek, indulatok, vágyak és ösztönös törekvések is hatnak lelki magatartásunkra, amelyekről nem vagy legalább is nem mindig tudunk, s amelyek éppen akkor tudattalanok, mikor legerősebb hatásaikat fejtik ki. Ezzel szemben valóban Freudtól származik a felfedezés, hogy a tudattalan legnagyobbrészt olyan törekvéseket, vágyakat, indulatokat tartalmaz, amelyek aszociálisak, szépérzékünk ellen valók, erkölcstelenek, tehát tudatos személyiségünkkel nem egyesülhetnek. S minthogy Freud az elfojtott indulatok betegségokozó hatásának kutatása közben arra a tapasztalatra jutott, hogy a tudattalanba száműzött, elfojtott ösztönös törekvések legtöbbször szexuális tartalmúak, a psychoanalysist az a veszély fenyegette, hogy a nemi ösztön fontosságának túlbecsülése által a panszexuálismus gondolatának terjesztőjévé válik.

Talán éppen ez a veszély késztette a psychoanalytikus vezetőket arra, hogy az utóbbi időben az ösztönök fejlődésének, s az ösztönök elfojtásából származó megbetegedéseknek tanulmányozása mellett a személyiség azon rétegeinek törvényeit is kutassák, melyek az ösztönös réteg fölött fék, transformátor gyanánt működnek és az ember életében szintén nagyon fontos szerepet visznek.

Freudék szerint a szexualitás fejlődésével kapcsolatosan, de nem párhuzamosan történik meg a személyiségnek, helyesebben az *én*-nek a kifejlődése. Miként a szexualitás kifejlődésében szakaszokat, rétegeket lehet megkülönböztetni, szakaszos, réteges az én fejlődése is. Kezdetben az *én*-t csak az ösztönös törekvések képviselik, az én tehát ebben az időszakban még személytelen és Freud „*Ich*” helyett még „*Es*”-ről beszél. Ez a „primitív én” még a fájdalomkerülési elvet uralja. A psychoanalysis szerint is a lelki élet egyik legfontosabb alaptörvénye, hogy a kellemeset megszerezni, a kellemetlent elkerülni igyekszünk. A „primitív én” még ennek a törvénynek uralma alatt áll, a külvilágtól független és magában rejti az összes élettendenciákat, az örökölhető ősi és alapvető ösztönöket. A fejlődés későbbi folyamán azonban az *én*-nek az élet másik nagy törvényével, a valóság-elvvel is számolnia kell. Tudomást kell szereznie a

külvilágról, az *én*-en kívüli hatalmakról, s már nem érzékelheti többé csak azt, ami jól esik, hanem a valóságot, még ha a valóság kínos is.

A primitív *én*-nel tehát szembehelyezkedik a primitív én-ből a külvilág hatására keletkezett fejlettebb, a valósághoz alkalmazkodó, „reális én”, a tudattalannal szembekerül a tudatos. Mert a „primitív én”, ha nem is tökéletesen, de nagyobbára fedi azt a fogalmat, amelyet mint tudattalant ismertünk meg. A tudattalan pedig, amint már említettük, legnagyobbrészt szexuális törekvéseket tartalmaz és ezáltal úgyszólván az élet végéig inkább a kedvtelési, mint a valósági elv szolgálatában áll. Freud szerint, pontosabban: az egoisztikus ösztönök aránylag korán alkalmazkodnak a valóság-elvhez (Realitäts-prinzip), míg a szexuális ösztönök állandóan a természetes ösztönkielégülésnek megfelelő kéjelvet (Lust-prinzip) hajlandók követni, vagy legalább is későbben kényszerülnek a valóság-elv elfogadására. E tételből megtudhatjuk tehát, hogy a két ösztön fejlődése között nincsen párhuzam, közöttük „fázis-eltolódás” mutatkozik, mely jelenség ismeretével a psychoanalysis sok lelki kórtünetet igyekszik megmagyarázni. A valósághoz alkalmazkodó, magasabb „én”-nek, „reális énének már le kell mondania arról, hogy minden ösztöne szabadon érvényesülhessen. Ebben a lemondásban az én legmagasabb fokú organizációja: az „énfelettes”, az „Überich” támogatja. Ez az „énfelettes” vagy „erkölcsi-én” a legmagasabb lelki hatóság, mely magában foglalja a lelkiismeretet és mindazokat az érzelmeket, amelyeket az erkölcs, szocializmus, etika és hasonló szavak értelmében szoktunk kifejezni.

A psychoanalysis tehát, amint látjuk, a személyiségeknek hármas felosztását kísérli meg:

Elsősorban is megkülönböztet egy „tudatos én”-t vagy „reális én”-t, mely a valóság felé fordul és feldolgozza, bírálat tárgyává teszi a külvilágból származó észrevevéseket. A valóság követelményeivel igyekszik összhangba hozni a szervezetünk belsejéből származó izgalmakat, ösztönös törekvéseket. A „reális én” tehát személyiségünknek a külvilág felé fordított észrevevő szerve, melynek segítségével képesek vagyunk a külvilágban tájékozódni. Minthogy azonban a reális én az akarat által mozgásaink, cselekvéseink, ténykedéseink fölött is uralkodik, feladata, hogy a tudattalanból föltörekvő ösztöneinket és vágyainkat a külvilág követelményeivel, a lehetőségekkel és nehézségekkel összhangba hozva

elégítse ki. Röviden összefoglalva, a reális én feladata: gondoskodás, hogy az individuumnak igényei lehetőség szerint a valóságnak, a reális viszonyoknak megfelelő módon elégüljenek ki.

A személyiségnek az erkölcsi világrend szempontjából legfontosabb rétege a részben a „primitiv énéből, részben a „reális én”-ből kialakult „erkölcsi én”, az „énfelettes” vagy „énideál”. Az „énfelettes” alkotórészeit cenzúra és tudatos lelkiismeret teszik. E két lelki mechanizmus tevékenysége között csak annyi a különbség, hogy a cenzúra tudattalan, a lelkiismeret tudatos. Egyébként egyformán rosszall vagy dicsér, serkent vagy gátol mind a kettő. Az „énfelettes” a tudattalanból feltörő és igen nagy dinamikai hajtóerővel rendelkező ösztöneink és vágyaink fölött uralkodik. Ezeket a törekvéseket elsősorban magasabb etikai, szociális és erkölcsi szempontból mérlegeli. És közülök azokat, melyek a reális én és a külvilág közötti összhangot megzavarhatnák, a tudattól eltiltja és a tudatba bocsátja azokat, melyek a reális én szempontjából veszélytelenek. Míg a „reális én” a személyiségnek a külvilág felé fordított észrevevő szerve, az énfelettes lelkünk bensője fölött őrködik. Míg a „reális én” az akarat által cselekvéseink, mozgásaink fölött uralkodik, az „énfelettes” ösztöneinknek és vágyainknak kormányzója, és sok tekintetben megkönnyíti a „reális én” munkáját, mintegy tehermentesíti azt. Ösztönös törekvéseink, vágyéletünk első durva szabályozását az „énfelettes” végzi, hiszen gondoskodik arról, hogy a már kezdettől fogva erkölcstelen, aszociális vágyaink a „tudatos én”-hez ne juthassanak el. Az „énfelettes”-t úgy is felfoghatjuk, mint a „reális-én” egy lehasadt részét, amelynek feladatát csak az ösztönös vágyaknak szabályozása teszi. A tudatossá vált vágyaknak a valósághoz való alkalmazása, a reális élet követelményeivel való egybehangolása már a „tudatos én” kötelessége. Minthogy az „énfelettes” egyik összetevőjét a tudatos lelkiismeret teszi, nyilvánvaló, hogy nemcsak a „primitív én” felett, hanem a „reális én” felett is uralkodik. Mert hiszen ha valamely ösztönös törekvés az „énfelettes” tudattalanul működő szervének a cenzúrának figyelmét el is kerülve a tudatba jut, az „énfelettes” a tudatos lelkiismeret által megbírálja és az egyéniséget lemondásra készteti. Az „énfelettes” irányítja a cenzúrán, elfojtáson, lemondáson kívül a szublimáció folyamatát is.

A személyiség legősibb, de legkevésbbé kimutatható, legkevésbbé ismert rétege a primitív én, az „az” vagy „És”. Az „az” a léleknek chaotikus, dinamikus reservoirja. A személyiségeknek ez a rétege tartalmazza tudattalan ösztön- és vágyéletünket, lévén a külvilág, a realitás, a társadalom követelményeihez még nem alkalmazható testi és lelki tendenciák gyülekező helye. Ebben a rétegben az ősi ellenmondásokkal teli kívánságok, vágyak és ösztönök még semmi egységes személyiséggé nem forrtak egybe. Az „az” tehát a lélek nagy erőközpontja. Ebből származik minden vágyunk, minden ösztönünk, melyek azonban előbb az „énfelettes”, majd a reális én módosító munkája által hozatnak összhangba a realitással, a külső világ, a társadalom követeléseivel.

Fejlődéstörténeti szempontból a személyiség e három rétege közül az „énfelettes” a legfiatalabb. Az első életévekben a gyermekeknél még nyomát sem találjuk. A nevelés hatására lassan, fokozatosan fejlődik ki. A gyermeki ösztönéletet úgyszólván az első naptól kezdve a szülők, a nevelő személyek, majd később a környezet, a társadalmi együttélés parancsai, törvényei szabályozzák. A psychoanalysis tanai szerint tehát a lelkiismeret, az egyén erkölcsi érzelmei, erkölcsi, etikai magatartása, nem kezdettől fogva való, nem a priori, mint azt Kant feltételezte. A primitív népek totem- és tabu-törvényeinek, tilalmainak psychoanalytikus vizsgálata, valamint a gyermeki lélek analysise a psychoanalytikusokat arra a meggyőződésre bírta, hogy a lelkiismeretet, az „énfelettes”-t, bár a személyiség egyik igen fontos alkotórészét teszi is, a külvilágból származónak kell tekinteni. A szülők parancsai, a társadalom törvényei csak a nevelés folytán lesznek a személyiség alkotórészeivé, második karakterré. Az „énfelettes” egy része tulajdonképen a szülők desztillációjából alakul ki. Az „énfelettes” úgy viselkedik a „reális én”-nel szemben, mint az apa vagy az anya a gyermekkel szemben. Az „énfelettes” tehát magában foglalja az ideálnak tekintett szülőt, vagy nevelőt.

A lelkiismeret, az „énfelettes” által képviselt erkölcsi magatartás többnyire annyira megszilárdul, hogy az értelem munkája már többé hozzá nem férhet és az „énfelettes” mintegy automatikus szervvé válik. Ezzel magyarázható, hogy az „énfelettes” munkája csak kis részben tudatos. Az „énfelettes” szilárdsága könnyen megérthető, ha tudjuk, hogy az általa képviselt törvények tulajdonképen az emberi együttélésnek, a

társadalomnak törvényei és alapföltételei. Minősége tehát csak az esetben változhatik meg, ha a külső viszonyok változásai rákényszerítik.

Az „énfelettes” működési módját a lélekelemzés a neurosisok analysálása által ismerte meg, amelyről a következő fejezetben röviden még szólani fogunk. A neurosisok keletkezésében az „énidea” kóros működésének igen nagy kórokozó szerepe van. Másfelől azonban úgyszólván minden kulturális megnyilvánulást és törekvést az „énfelettes” elfojtó, szigorú cenzúrázó tevékenységének köszönhetünk. Gátló tevékenysége által ugyanis megakadályozza bizonyos aszociális ösztönök kielégülését, szublimálja azokat, illetve arra kényszeríti, hogy a szociális követelményekhez alkalmazkodjanak. Különösen épen a szexuális és bizonyos agresszív törekvéseket szelídít meg és állít a közösség, a társadalom szolgálatába. A psychonalysis szerint a művészet, a vallás, a tudomány mind szublimálási folyamatok eredménye, amelyek tulajdonképen elfojtott aszociális ösztönös izgalmak energiáit használják fel. „Az *„ős én”* teljesen amorálís, az *„én”* iparkodik morális lenni, az „énfelettes” túl morális”.

Az ember minden cselekvése, egész magatartása a személyiséget alkotó és a fentebb ismertetett tényezők összmunkálkodásából alakul ki. Az egyénnek az életben való sajátos magatartása, ösztönös igényeinek és törekvéseinek, vágyainak és szükségleteinek sajátos elintézési módjai teszik az egyén jellemsajátosságait. A psychoanalysis, az én szerkezetére vonatkozó feltevése alapján az emberek karakterbeli megkülönböztetését is megkísérli s az embereket a következő négy csoportba sorozza:

Először: kriminális karakternek nevezi az olyan egyént, kinél a helytelen, vagy fogyatékos nevelés következtében a morális gátlások hiányoznak. Az ilyen embereknél az „énfelettes” gyengesége folytán a társadalomellenes tendenciák a tudatba kerülve az egyént bűncselekvésekre ösztönözhetik. Fiataloknál megfelelő neveléssel az „énfelettes” még kellően kialakítható.

Másodszor: neurotikus vagy ösztönös jellemnek nevezi az olyan embert, aki cselekvéseiben és mondhatni egész életvezetésében tudattalan, tehát erkölcsileg nem cenzúrázott ösztönerők hatása alatt áll, de énfelettese mégis kifejlődött és ezért állandó bűnösségérzetek kínozzák, mely utóbbiak tudatosak vagy tudattalanok is lehetnek. Az ilyen emberek, bár nem tudják magasabb tudatos erkölcsi személyiségük álláspontját életvezetésükben

kellően érvényesíteni, mégis érzik ösztönös törekvéseiknek társadalomellenes voltát és tudatosan ezeknek ellentállani igyekeznek. Köznapi nyelven az ilyen jellemet akaratgyengének szokták nevezni. Sokszor észlelhetünk náluk társadalomellenes, ösztönszerű, kritikátlan cselekvéseket, amelyekkel nem egyszer saját érdekeiket is veszélyeztetik. Állandóan szemrehányásokat tesznek saját maguknak, egy személyben bűnösök és önmaguknak bírái is.

Harmadszor: a gátolt jellemű embereket a túlszigorú „énfelettes” akadályozza cselekvéseik keresztülvitelében. E csoportba sorozhatok a félénk, zárkózott egyének, kiknek „énfelettes”-ük, a szigorú bíró, minden vágyat, minden ösztönös törekvést erkölcstelennek minősít. Igen sokszor hajlamosak reá, hogy a reális élettől visszavonuljanak és egy fantáziaszülte világban éljék ki vágyaikat. A gátolt jellemű ember és a neurotikus beteg között csupán quantitativ különbség van.

Negyedszer: a normális karakterű embernél a személyiséget alkotó lelki összetevők egymással összhangban vannak. „Énfelettesük” az ösztönéletet csak kellő mértékben és nem túlszigorúan gátolja. A társadalomellenes ösztönerőket megszelidíti, átalakítja és az általános emberi érdekek szolgálatába állítja. Tehát az énfelettes a normális jellemű embernél nem okozza az ösztönök pangását és gátlása csupán annyiban nyilvánul, hogy az ösztönöknek eredeti formában való kielégülése helyett a szublimálást segíti elő.

VI. A NEUROSIS-ELMÉLET

A psychoanalysis alapját elsősorban is a neurotikus betegek lelkiéletének vizsgálata tette. Természetes tehát, hogy az analytikusok kutatásaik legfontosabb eredményeként a neurosisok keletkezését magyarázó elméleteiket tekintik.

Az idegbetegségek lelki okára az újabb időkben többek között Breuer bécsi ideggyógyász hívta fel a figyelmet, ki, amint már említettük is, egyik hysterias betegének gyógyítása közben tapasztalta, hogy elfojtott indulatok ideges testi és lelki jelenségeket idézhetnek elő, amelyek az elfojtott indulatok tudatossá tétele és a beteg által való lereagáltatása révén gyógyíthatók. Ez a felfedezés, melyben már Freud is részt vett,

tulajdonképen egyúttal a neurosisok keletkezésének első lélekelemző magyarázata is volt. A további vizsgálatok, lélekelemző kutatások alapján támadt Freudban az a meggyőződés, hogy a neurosist okozó, elfojtott indulatok mindig szexuális tartalmúak, a neurosisok nemi mozgató erőkön alapulnak, illetve a lelki megbetegedéseknek a nemi ösztön az egyedüli, állandó és legfontosabb energiaforrása. E föltevés szerint az idegbeteg az ő nemiségét betegségi tüneteiben éli ki, mely betegségi tünetek tehát mindig nemi ténykedésként tekinthetők.

Az önfenntartási ösztönök betegségokozó hatását Freud lekicsinyli, mert az egoisztikus törekvéseket képviselő „én” már hamar alkalmazkodik a valósághoz, kielégülése elé nem tornyosulnak akadályok. A szexuális ösztönök kielégülését ellenben a szemérem, az undor, az erkölcs érzelmei, a vallás, az állam, a társadalom törvényei, tehát a legkülönbözőbb korlátok gátolják. A valósághoz való alkalmazkodás az „én”-t a nemi ösztön korlátlan kielégülését illetően lemondásra kényszeríti. Az egoisztikus törekvések elfojtására nincs szükség, a szexuális vágyak teljesítését lépten-nyomon meg kell tagadnunk magunktól. Az elfojtott libidó energiája egészséges körülmények között a szublimálás, az átszellemítés alakjában válik hatásossá és a legkülönbözőbb társadalmi, szociális, művészeti tevékenység hajtóerejévé. Más esetekben azonban az átszellemítés elmarad, a libidó kóros tünetek keletkezését okozza. Ezek a kóros tünetek lényegükben az egoisztikus és szexuális ösztönök közötti harcnak következményei, megalkuvások, kompromisszumok. Kezdetben különösen a szexuális élet dietetikai hibáit tartotta Freud a neurosisok keletkezése szempontjából nagyjelentőségűeknek. Például az úgynevezett szorongásos neurasthenia félelmi szorongó érzetét a szexuális energia, a libidó átalakult megnyilvánulásaként értelmezte és csak később fordított több gondot, talán épen Stekel hatására, a lelki konfliktusokra, melyek nélkül Stekel felfogása szerint szorongás, tanácstalan félelmi állapot nem létesül. A szorongás az „én” és az „énfelettes” közti küzdelem eredménye, az „énfelettes” szigorának jele. Rank felfogása szerint, mely felé Freud is hajlik, a szorongás, halálfélelem ősokát a születés kínjaiban kell keresnünk. Hiszen a születés az egyén első lépése, melyet a halál felé tesz.

Freud szerint azonban a lelki konfliktus mindig szexuális eredetű és pedig rendszerint, többnyire, sőt mondhatnók mindig a betegben rejlő

vérfertőző, incesztuózus szexuális törekvés kerül összeütközésbe, a magasabb erkölcsös énnel, a lelkiismerettel. A neurosis tehát az „én” és a szexuális ösztön összeütközésének, konfliktusának következménye, a konfliktus magját rendszerint az Oedipus-komplexus teszi.

A nemi ösztönök tanulmányozása alapján alkotta meg Freud már ismertetett libidó-elméletét, mely szerint az egyén szexualitásának kifejlődésében különböző szakoknak, az úgynevezett szexuális organizációknak a neurosisok keletkezésében a régebbi freudi felfogás szerint rendkívül nagy szerepük van, amennyiben a neurosisok keletkezése attól függ, hogy a szexuális élet fejlődésében volt-e valami zavar, vagy sem. Minden fejlődési folyamat magában hordja a betegség csíráját, ha a fejlődés gátolt, megkésett vagy tökéletlen. A megzavart fejlődés alapján keletkezhetik csupán a konfliktus és ennek további következményeként a neurosis. A szexuális fejlődés zavarának sajátosságai teszik változatossá egymástól megkülönböztethetővé az egyes neurosisok formáit. A libidó-elmélet alapján a neurosis tulajdonképen nem egyéb, mint a libidónak régebbi fejlődési fokra való visszaesése, regressziója. A hosszú nemi fejlődés minden szaka, a különböző szexuális organizációk mindenike a visszaesés, a regresszió, a rögzítődés helyévé válhat.

Már említettük, hogy a perverziókra való hajlamosság a psychoanalysis szerint mindenkiben jelenlévő általános hajlamosság, amit különösen a gyermek nemi életének polymorph-perverz volta bizonyít. Fejlődési gátlások esetében a szexuális ösztönnek a gyermekkorban önállóan megnyilvánuló perverz jellegű részletösztönei nem olvadnak egy egységgé, csak részben fojtatnak el, miáltal egyesek közülök a nemiség valóságos képviselőivé lehetnek. A maradandó perverzió tehát a szexuális ösztön fejlődési gátlásának eredménye, egy régi nemi organizáció rögzülése. Neurosis esetében az elfojtás sikerül rosszul, az elfojtott részletösztön a tudat alatt állandóan hat és kielégülésre törekedik. Minthogy azonban a perverz vágy az „énfelettes” tiltakozása és hatalma folytán leplezetlenül kielégülést nem nyerhet, kényszerítve van a kielégülésnek, valamely ősibb, primitívebb formáját felhasználni, olyan kielégülési formát, amely módon a fejlődés valamely régebbi fokán már kielégült. A neurotikusok nemiélete tehát vagy a nemiség gyermeki állapotát őrzi meg, vagy visszaesik, regrediál a gyermeki színvonalra. Másszóval mondhatjuk: az

idegbetegségek tünetei nem egyebek, mint perverz ösztönök konvertált megnyilatkozásai, illetve Freud szavaival élve: a neurosis a perverzió negatívuma.

Ha a neurosisok tüneteit a psychoanalytikus elemző módszer segítségével állítólagos eredeti jelentésükre lefordítjuk, az infantilis szexuális élet legkülönbözőbb elfojtott maradványait ismerjük fel bennük. A konfliktusok alapját elsősorban az Oedipuskomplexus, a kasztrációs komplexus teszi, de hasonló szerepet tölthetnek be a gyermekkor koprofil, szadisztikus, masochisztikus, exhibitionális törekvései is. Különösen a második infantilis nemi ténykedés korának, a 3-5 életévek szexuális élményeinek van döntő jelentőségük a jellem és a neurosis kifejlődésére.

A freudi libidó-elmélet a psychoanalysis fejlődése folyamán jelentőségéből sokat veszített. Hiszen maga Freud legújabban már az ösztönöket nem a szokásos két nagy csoportra, a szexuális és önfenntartási ösztönök csoportjára osztja, hanem élet és halálösztönöket különböztet meg, együvétartozónak tekintve az önfenntartási ösztönt a fajfenntartási ösztönnel, melyeknek törekvése végeredményében közös: az élet folytatása, az élet fenntartása. E csoporttal éles ellentétben állanak a halálösztönök vagy destrukciós ösztönök. Ezek az ellentétes erők állanak minden lelki jelenségünk háta mögött.

Az ösztönök ilyen módon való csoportosítása által Freud az ő merev, sokakat visszataszító, pusztán szexuális felfogásából tulajdonképen nagyon sokat engedett. Hiszen az építő erő, az életösztön vagy „Erős”, ha magában rejti a szexuális ösztönt is, már nem azonosítható pusztán, egyedül vele. Az életösztön a gyermekkor kezdetén a biológiai követelményeknek megfelelően még teljesen, a maga egészében befelé irányul és feladata tulajdonképen az „én” kiépítésében merül ki. Ez a „primaer narcismus” időszaka. A fejlődés további folyamán az életösztön fokozatosan érdeklődésének körébe vonja a külvilágot is, „szeretet-megszállások”-kal hódítva meg legelőször is a közvetlen környezetet (az anyát, apát, a gondozó, ápoló, nevelő személyeket), majd a távolabbi értelemben vett külvilágot is. Ha normálisan fejlődik az egyén, akkor a narcismusból a külvilágnak szeretete, a minél tökéletesebb kollektivitás felé halad. Ha azonban a normális fejlődési menet korlátokba ütközik és a szeretet-megszállásoknak a külvilágban akadályai támadnak, az egyén minden

szeretetével visszavonul önmagába, a szeretetet önmagára pazarolja. Az életösztön, az Eros, a külvilágtól elfordul. Az életösztön és a halálösztön között az egyensúly megbomlik, az építő tendenciák a külvilág felé megkevesbednek és felülkerekednek a halálösztön, a pusztító, agresszív, szadisztikus hajlamok. Egészséges embernél az egyensúlyzavar hamar kiegyenlítődik, a szeretet a külvilág felé újból kiárad és a „gyűlölet erotizálódik”. A lelkibeteg embernél az egyensúlyzavar nem oldódik olyan könnyen. A destrukciós ösztön túlsúlya fokozatosan növekedik, a pusztító tendenciák, a szadizmus az „én”-t sem kíméli, minek következtében kifejlődik a melancholias reakció a legkülönbözőbb önvádlási eszmékkel, önkínzási és öngyilkossági törekvésekkel színezve. Az olyan esetekben, ahol az egyensúlyzavar változatlanul marad fenn és kifelé a szadizmus, befelé a narcismus állandósul, az erkölcsi gyengeelméjűségre jellemző állapotkép alakul ki.

A psychoanalysisnek a személyiség magasabb rétegeire vonatkozó kutatásai is sokat módosítottak az eredeti neurosis-elméleten. E kutatások eredményei szerint az ember egészsége vagy betegsége a személyiség magasabb rétegeinek, melyek az ösztönökkel szemben fékező, átalakító, transformáló erővel rendelkeznek, az „erkölcsi-én” hatásosságától, erejétől, működésképességétől függ.

Ha az „erkölcsi én” és a „reális én” helyesen fejlődött, megfelelően erős, a személyiség harmóniája biztosítva van. Ha azonban e két tényező, vagy ezek egyike erőtlen, működésre képtelen, belső anarchia, a lelki betegségek legjellemzőbb tünete, fejlődik ki. A lelki élet egészségének, a lelki működéseknek legfőbb őre, kormányzója az „erkölcsi én”. Az emberi lelket állandóan konfliktusok fenyegetik. Miként az egész emberi szervezet, lelki készülékünk is csak bizonyos erősségű ingereket tud célszerűen felhasználni, hasznosítani a maga szempontjából olyan módon, hogy az benne megelégedést, kellemes kedélyállapotot támasszon. Minden olyan esetben, midőn az inger erőssége a kellőnél nagyobb, a túlerős izgalom túlfeszültséget, kellemetlen kedélyállapotot okoz. Ha a szervezet belsejéből, a személyiség legmélyéből, az „az”-ból, vagy „ős én”-ből feltörő ösztönök akadályokba ütköznek, feltorlódnak, szintén túlerős izgalmat, túlfeszültséget, kellemetlen érzelmeket okoznak.

Ha az „erkölcsi én” és a „reális én” elég erős, a szociális, társadalmi, erkölcsi szempontból káros ösztönös törekvések eredeti céljuk szerint nem elégülhetnek ki, leplezetlenül nem teljesülhetnek, ellenben energiájuk szublimálódik, nemesebb célok szolgálatába állítódik. Ez történik, ha az egyén egészséges. Ha az „erkölcsi én” gyenge és nem képes az ösztönök energiáit szublimálni, a közösség követelményeinek megfelelően átalakítani és felhasználni, ha nem képes a kifelé irányuló ösztönöket befelé fordítani, tökéletesen elfojtani: felborul a lélek egyensúlya és kifejlődik a neurosis.

A neurosis tehát nem egyéb, mint kompromisszum az „az” és az „erkölcsi én” harcában, mely végeredményben a megelőző túlfeszültséggel szemben, ha nem is tökéletes, de mégis relatív nyugalmat jelent Ha az „énfelettes” gyengesége igen nagy fokú, úgy a mélyből feltörő perverz jellegű ösztönök, a maguk eredeti alakjukban leplezetlenül nyilvánulnak meg.

A libidó-elmélet jelentőségének csökkenése nem jelentette egyúttal a regressio-tan pusztulását is. Nemcsak a szexuális ösztön fejlődésének, de minden fejlődésnek fontos jellemző tulajdonsága, hogy az egyénnek bizonyos, már kialakult mechanizmusokat éppen a fejlődés érdekében el kell hagynia. A különböző ösztönenergiák egy-egy levezetési, kielégülési formáját az élő egyén a biológiai kényszerek hatása alatt kénytelen elhagyni. Az egészséges embernél ez rendszerint aránylag könnyen megtörténik. De úgy a perverz, mint a neurosisokra hajlamos egyén a megszokott formáktól csak nehezen válik meg, illetve a kellőnél hosszabb ideig időzik mellettük. Az élet azonban mind hatalmasabb akadályokat állít a régi kielégülési módok elé, a lemondást kikényszeríti. A neurotikus egyén mit tehet egyebet, elfojtja lelkének ösztönös tartalmait és minthogy érzelmileg nem szakadhatott el tőlük, tudattalanjában forradalmat okozó, összeférhetetlen tartalmakká válnak, melyek újabb indulattorlódás hatására könnyen fellobbanhatnak. Ilyen esetekben azután bekövetkezik a regressio. Az egyén visszaesik egy olyan fokra, amelyet egyszer a fejlődés folyamán már elért és túlhaladott, de amelyen ösztönös törekvéseinek kiélési lehetőségét biztosítva érzi. A regressio célja tehát egy olyan infantilis állapotnak visszaállítása, amelyben a személyiség egyensúlya is biztosítva van. A regressio által az egyén különböző infantilis formákba kerülhet. Minél mélyebb a regressio, annál bizonytalanabb a személyiség szerkezete,

a személyiség centralizáltsága annál kisebb. A legmélyebb regressiók esetében meglazulhat a genital-organizatio és az ösztönök dissociatioja is bekövetkezhetik.

A neurosisok keletkezésének magyarázatában a psychoanalysis már nem elégszik meg pusztán a lelki konfliktusokkal, mint kórokozókkal, hanem elismeri, hogy maga a konfliktus, a traumás élmény egyes kórformák keletkezéséhez még nem elég, szükség van még disponáló momentumokra is. A dispositio fogalma, melyet a psychoanalytikusok kezdetben annyira megvetettek, tehát részt kér a psychoanalytikus neurosis-elméletben is. Igaz, hogy a psychoanalytikus dispositio-fogalom nem csak constitutionalis tényezőket rejt magában, melyek a lélekelemzők szerint egyelőre még igen misztikus képzetek, de az első gyermekkor „sorsdöntő eseményeit” is magában foglalja, íme így jut el a lélekelemzés a „tudományos”nak csúfolt psychiatria régi tanaihoz: az örökölt és szerzett dispositióhoz.

Amint látjuk tehát, a freudi neurosis-tan sok érdekes lelki mechanizmus megismerését jelenti számunkra, de a neurosisok keletkezésének tökéletes magyarázatát adni nem képes. A fenti neurosistan csak részleteiben jelent haladást, egészében a psychiatria számára el nem fogadható, különösen éppen a rajta vörös fonálként áthúzódó szexuális szemlélet miatt. A neurosistan, mint rendszer, a maga feltűnő fogyatékosságaival egyúttal a freudi szexuális fejlődés-rajz elégtelenségét is bizonyítja. Az egyes neurosis- és psychosis-fajok rendszertani helyének megállapítása, illetve a libidofejlődés fokozataival való összhangbahozása, melyet itt nem ismertethettem, nem sikerült, s a különböző psychoanalytikusok értelmezései e tekintetben föltűnően ellentmondanak.

A psychoanalytikus tanok fejlődése egyúttal e tanok híveinek megoszlását, a lélekelemzés különböző irányokra való bomlását is jelentette. A freudi tanokon kívül, Freud alapvető munkásságának segítségével mondhatni új iskolákat alapítottak Stekel, Rank és Adler.

Nincs helyünk, hogy az említett analytikusok tanait külön-külön ismertessük. Stekel és Freud tanai között, ha sok eltérés van is, lényegükben legközelebb állanak egymáshoz. Mondhatni Stekel képviseli az összekötő kapcsot a különböző irányzatok között. Rank tanai a legkevésbbé elterjedtek, bár a freudizmus sokat felhasznált belőlük és bár Rank a freudi libidó-elmélet kifejlesztésében sokat segédkezett. Az alábbiakban csupán

Adler tanaival foglalkozunk, melyek bár a psychoanalysis talajából fakadtak, valójában ettől eltérő, jelentős új eszméket foglalnak magukban s elterjedtségüknél fogva dióhéjban való ismertetésük kívánatos.

Az Adler-féle individuális psychologia elveti a természettudományi alapot és a lelki életet autonómnak tekinti. Egyik legfontosabb tétele szerint: „nem lehet az egész lelki életet egyszerűen az agyvelő funkciójának tekinteni s ha az agyvelő nélkülözhetetlen eszköze is a lelki életnek, nem lehet a psychologiát az agyélettannal azonosítani, testi ösztönök pedig magukban, önálló lelki tényezők hozzájárulása nélkül, nem lehetnek kóros lelki megnyilvánulások egyedüli okai; ellenkezőleg: a lélek képes szervi elváltozásokat, ösztönös megnyilvánulásokat saját céljaira szuverén módon pozitív vagy negatív értelemben felhasználni.”

Adler bár elismeri, hogy nemi életnyilvánulások az első gyermekkorban is feltalálhatók, Freud elméletét ‚panszexuálisnak’ tartja és tagadja a szexuális tendenciák okozati mindenhatóságát. Feltevése szerint az ember lelki megnyilvánulásainak háta mögött két törekvés áll, a hatalomra való törekvés és a közösségbe való beolvadásnak vágya: a nyájösztön. Adler tanainak ezen alapvető tétele tulajdonképen lényegében nagyon keveset különbözik Stekel felfogásától, aki az összes lelki megnyilvánulások hajtóerejéül ugyancsak két ösztönféleséget tételez föl: a hatalomra és az alávetettségre való törekvést. Stekel szerint a legősibb emberi reakció a gyűlölet. Gyűlölettel tekintünk minden olyanra, ami az életben nehézséget okoz. A szeretet eleinte tehát csupán saját magunk bensője felé fordul. Az, önmagunk iránti szeretetből és a külvilág elleni gyűlöletre való hajlandóságunkból alakul ki a hatalomra való törekvés, míg a külvilág iránt megnyilvánuló szeretetünk lényegében nem egyéb, mint az alávetettségre való törekvés, mely egyben a szociális ösztönnek, a közösség utáni vágyakozásnak, Adler szavaival élve a „nyájösztön”-nek teszi alapját.

Adler szerint a hatalomra való törekvés a lelkifejlődés legkorábbi időszakában felismerhető már. A csecsemő alig, hogy megszületett, kedvezőtlenebb körülmények közé került, mint volt az anyaméhben. Ösztöneinek kielégülése elé már akadályok tornyosulnak és ennek következtében a régi közönyös jellegű érzéseitől különböző, másértékű érzéseket kell megismernie. Minden olyan érzés, mely ösztönkielégülésével akárcsak időbelileg is egybeesik – kellemes, minden olyan érzés, mely

ösztönkielégülését késlelteti vagy megakadályozza, kellemetlen lesz számára. Már első gyermekkorában lépten-nyomon észleli, hogy a külvilágban nála hatalmasabb erők vannak, melyek őt ösztöneinek kielégítésében nem egyszer megakadályozzák. Különösen a felnőtt emberekkel szemben, elsősorban éppen szülőivel szemben érzi magát fogyatékosnak, gyengének. Tehát ugyanakkor, mikor a gyermek tudatra ébred, eszmélni kezd, egyúttal azt is észreveszi, hogy gyengébb, mint a külvilág hatalmai. Az alsóbbrendüségnek ez az érzése természetszerűen a hatalomra való törekvés vágyát ébreszti fel az egyénben. Az alsóbbrendűségnek érzését ugyanis csak a hatalomnak pozitív érzése tudja kiegyenlíteni, kompenzálni. A hatalomra törekvésnek azonban útjában áll másik, született lelki sajátságunk; a nyájösztön. Az ember mindig szeretne beolvadni a nagy közösségbe, szociális lény óhajt lenni.

Adler szerint tehát minden lelki törekvésünk, minden megnyilvánulásunk háta mögött, mint indító rúgó feltalálható az alsóbbrendűség érzése. A alsóbbrendűség érzése serkenti a felnőtt embert képességeinek kifejtésére. Tehát a kulturális, művészi teljesítmények is mind ezen alsórendűség-érzésből fakadnak.

Az individuális psychologia a célirányosság, a fínalitás törvényén alapszik. Felfogása szerint az élő szervezetnek a legdifferenciáltabb szerve a lélek, melynek az a feladata, hogy az egyént az életbe beillessze, a jövendőre előkészítse. Az ember minden lelki megnyilvánulását célok vezérlik. „Nem vagyunk képesek gondolkodni, érezni, akarni vagy cselekedni, anélkül, hogy valamely cél előttünk ne lebegne”. Adler szerint a cél, mely az ember lelkiéletét vezérli, mindig hatalmi színezetű. Ez a hatalmi színezetű cél azonban sohasem reális, hanem mindig a mi képzeletünk szülötte: fikció. Minden cselekvésünkben egy eszmény vezérel minket, egy eszmény, amilyennek mi a magunk személyiségét a jövőben elképzeljük. Ezt nevezi Adler személyiségi eszménynek. Minden lelki működésünk olyan, mintha ezt az eszményt megvalósítani óhajtanánk. Ez az eszmény már az első gyermekkorban fejlődőben van. A gyermeknek alsórendűség-érzése fokozatosan nő, mindinkább felismeri a felnőttek és saját maga között lévő különbséget; hogy ezt eltüntethesse, a felnőttek közül keres valakit, kit a felsőbbrendűség minden sajátságával felruház, eszményit, önmagának eszményképévé tesz. Íme, az indulat-átvitel tana

Adler elméletében. A személyiségi eszmény megvalósítását a gyermek nem látja lehetetlennek, halálosan komolyan veszi, nem ismer benne megalkuvást.

Az értelem fejlődésével párhuzamosan a gyermek és a felnőtt személyek közötti értékkülönbség fokozatosan csökken. A gyermek kezdi észrevenni a felnőttek hibáit, fogyatékosságait is, miáltal megtanul beletörődni, megalkudni. Ezáltal pedig megszerzi azt a lelki rugalmasságot, melynek segítségével személyi eszményének fiktív voltát belátva, annak megvalósításáról lemondani tud, de mégis mintha valóság volna, továbbra is felhasználja tevékenységének ösztönző és irányító erejeként.

Az egészséges és a beteg lélek között Adler csak fokozati különbséget lát. Az az ember egészséges, aki képes alávetni magát „nyájösztönének”, aki nem törekszik a többi ember fölé, de nem is érzi magát silányabbnak náluk. Az egészséges ember tudata előtt rejtve maradnak mind a hatalomra való törekvések, mind az alsóbbrendűség-érzések. Az idegbeteg, neurotikus egyéneknél ezzel szemben rendszerint tudatosak e lelkisajátosságok és betegesen fokozottak. Adler szerint a szexuális ösztön és a lélek működése közötti viszony éppen a fordítottja annak, amit Freud hirdet. „Nem a nemi ösztön uralkodik az egyénen, ellenben az ösztönt használja föl a lélek rejtett életcélja, a hatalmi törekvés érdekében. A szexualitás az idegeseknek csak szimbólum, a kóros hatalmi törekvéseknek naiv kifejezési formája”. A betegséget előidéző konfliktus Adler felfogása szerint tehát nem szexuális eredetű és ha a betegséget szexuális tünetek színezik is, az csak azt jelenti, hogy a beteg a fokozott alsóbbrendűségérzés és a fokozott hatalomra való törekvés közötti harc színterét odahelyezte. A freudi Oedipus-viszony, vagy incesztuosus viszony legfeljebb csak kivételes jelenség és rendszerint a fokozott alsóbbrendűség-érzésből származó ideges tünet. A gyermek a szülőjéhez való vonzódása által nem nemi vágyait akarja betölteni, hanem a szülő hatalmában szeretne osztozkodni, illetve még helyesebben a szülőt akarja hatalmába keríteni. Engedelmeskedni is csak azért engedelmeskedik a gyermek, mert azáltal valamit hatalmába keríthet.

Az ideges megbetegedés tüneteiben rendszerint könnyen felismerhető a hatalmi törekvésnek és a nyáj-ösztönnek küzdelme. A neurotikus embernél ugyanis elrejtve megmarad a hatalmi törekvés, de úgy viselkedik, mint akit a többi embertől nem a feléjük való kerekedés vágya, hanem a betegség

különít el. Más esetekben viszont él a betegben a hatalmi törekvés, de az alsóbbrendüség érzése erős, miért is a beteg fél, hogy az esetben, ha megkísérelné hatalmi törekvéseit valóra váltani, vereséget szenvedne. Ezt a vereséget elkerülendő, menekül a betegségbe. Ez utóbbi mechanizmus rendszerint olyan esetekben fordul elő, ha a betegnél valamelyes született szervi gyengeség, nevelési hiba, társadalmi elnyomottság teszi a betegség alapját.

Az idegbeteg embernél a fokozott hatalmi törekvés következtében a személyiségi eszmény hajtóereje is nagyobb, mint az egészséges embernél. Az ideges ember, mint a gyermek, halálos komolysággal törekedik fikcióját megvalósítani, miáltal a valósággal való összeütközés elől inkább úgy tér ki, hogy a külvilágtól visszavonul, egy egész fiktív világot épít ki lelki szemei elé, amelyben esetleg hallucinatiók alakjában, de személyiségi eszméjét, mely a reális világgal alig-alig van összefüggésben, megvalósíthatja. A neurosisok infantilis, gyermekes jellegét az individuális psychologia is felismeri, lényegét azonban nem a libidó fíxálódásában vagy regressziójában, hanem a személyiségi eszmények, illetve a fikcióknak változatlan tapadásában látja.

Az individuális psychologia megállapítása szerint tehát a neurosis nem egyéb, mint „persistáló gyermeki állásfoglalás az élet problémáival szemben”. A fokozott alsóbbrendűség-érzés és a fokozott hatalmi törekvés következtében az idegbeteg az életproblémáival szemben mindig bizonytalan magatartást tanúsít. Származhatik ez a szervek veleszületett fogyatékosságából, rossz nevelésből, tehát külső vagy belső okokból.

Akármilyen okok is nehezítik meg a gyermekkorban a gyermeknek az életbe való beállítását, pozícióját, azok a környezettel szemben való feszültségérzésnek, a bizonytalanságnak lesznek okozóivá és ezáltal a neurosis alapjává válnak. A közösségérzés, a nyájösztön, mely hatalmi törekvéseinknek határt szab, az ideges jellemű emberekben hiányzik, miért is az idegbeteg ember, míg csak meg nem gyógyul, antiszociális marad. Mindig csak győzni akar és amit nem érez győzelemnek, azt vereségként könyveli el. Már pedig az egyetlen, amit elviselni nem tud, a vereség, az alsóbbrendűség-érzésnek dominalása. A reális élet ellenben alig ismer győzelmet és alig vereségeket, hanem csupán megalkuvásokat és kiegyezéseket.

IRODALOM

FOLYIRATOK: Zeitschrift für psychoanalytlsche Pae-dagogie. – Zentralblatt für Psychoanalyse. – Intern, Zeit schrift für ärztl. Psychoanalyse. – Jahrbuch für psychoanalyt. und psychopath. Forschungen. – Fortschritte d. Sexualwissen schaft und Psychoanalyse. – Imago.

KÖNYVEK: Freud: A halálösztön és az életösztönök. 1923.– U. ő: Das Ich und das Es. 1923. – U. ő: Massen-Psychologie und Ichanalyse. 1921. – U. ő: Hemmung, Symptom und Angst. 1926. – Die Frage der Laienanalyse. 1926. – Siegel: Nervöse Angstzustände und ihre Behandlung. 1926. – U. ő: Üzenet az anyáknak. 1923. – Adler: Über den nervösen Charakter. 1922. – U. ő: Praxis und Theorie der Individualpsychologie. 1923. – Bleuler: Naturgeschieht der Seele. 1921. – Groddeck: Das Buch vom Es.

1923. – Schilder: Psychiatrie auf psychoanalytischer Grundlage. 1925. – Rank. Die analytische Situation. 1926. – Jung: Die Psychologie d. Unbewustprozesses. 1917. – Federn und Meng: Das psychoanalytlsche Volksbuch (Bücher des Werdenden, Band II). 1926. – Káplán: Grundzüge der Psychoanalyse. 1929. – Hartmann: Die Grundlagen der Psychoanalyse. 1927.

TÁRGYMUTATÓ

Tartalom